

MISIR'IN ALINMASINDAN SONRA NURUDDİN MAHMUT'LA SELAHUDDİN EYYÛBÎ ARASINDA ORTAYA ÇIKAN SOĞUKLUĞUN SEBEPLERİ

Doç. Dr. BAHATTİN KÖK

Büyük Selçukluların, fazla uzun sürmeyen yükselme dönemlerinden sonra Ortadoğu'da genel manada İslamî bir güç birliğinin sağlanamaması, Batı Dünyası'na, beklenmekte olan arzuların gerçekleşmesi hususunda yeni bir ümit ışığı yakmıştı. Bu sebeple Avrupa Hıristiyanları, ellerine geçen bu fırsatı değerlendirmek istemişlerdi. Batılılar, bu maksatla, genellikle Papalık Makamı'nın öncülüğünde çeşitli milletlerden oluşan, sayıları yüz binleri bulan ve tarihte adına Haçlı Seferleri denilen savaşları başlatmışlardı. Söz konusu olan bu savaşlar, ya papa ve papazların aforozundan kurtulmak, ya bu makamları işgal edenlerin yanında saygınlık kazanmak, ya da genel anlamda Hıristiyan Dünyası'nda siyasî bir üstünlük sağlamak gayesi ile, Ortaçağ Avrupası'nın kaderini ellerine geçirmiş bulunan imparator ve kralların katılmasıyla pek çok gayeler uğruna yapılmıştır. Anadolu'yu ve genel anlamda Ortadoğu'yu bir kan gölü haline getiren ve bir çoğu çapulcu ve şursuz kitlelerden oluşan bu ordular, asırların dışına taşan amansız saldırılarıyla, özellikle ilk hatta yer alan İslâm devletlerinin rahat bir nefes almasına fırsat vermemişlerdi. Bizans İmparatorluğu'nun ömrünü uzunca bir zaman uzatmaya yarayan bu Haçlı akınları, Ortadoğu'da yer alan o dönemin İslâm devletleri arasında, belli ölçüler içinde kalan bir şuurlaşma hareketinin oluşmasına yol açmışsa da, ne yazık ki, onların, büyük bir güç birliği halinde bir çatı altında toplanmalarını sağlayacak elverişli bir ortam hazırlayamamıştı. Gerek Büyük Selçukluların ve gerekse Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinden, bu geniş bölgelerde, büyük çapta dağınık duruma gelmiş İslâm ve Türk devlet ve emirliklerini birleştirebilecek nitelikte güçlü bir liderin çıkmamış olması, Haçlılar karşısında verilen büyük mücadele ve zaman zaman kazanılan mühim başarılarla rağmen, gösterilen bu gayretler, Hıristiyan Dünyası'nın bütünüyle ümidini kırarak bir seviyeye gelememişti.

İşte bu sıralarda, bir yandan Abbasî Devleti'nin gücünü yitirmesi, bir yandan da Sultan Melikşah (dönemi: 465-485/1072-1092)'ın vefatından sonra Büyük Selçukluların çalkantılar göstererek bir dağınıklık içine gir-

meleri, ufukta görünen Haçlı tehlikesinin ikinci plana atılmasına yol açtı. Bu büyük tehlikeye göğüs germe vazifesi, Anadolu'da, Anadolu Selçuklularına, Suriye'de ise, Büyük Selçukluların bu bölgeyi idare eden valilerinin omuzlarına bırakıldı. Bu dönemde, Büyük Selçuklular tarafından Musul ve dolaylarına vali olarak tayin edilen İmaduddin Zengi (dönemi: 521-541 / 1127-1146), bir yandan, Dımaşk Atabeğliği'nden bazı yerleri koparıp hakimiyet alanını genişletirken bir yandan da özellikle Kuzey Suriye'de Haçlılara karşı gerçek bir mücadele vermekteydi. İmaduddin'in bu alanda sergilediği kararlı ve şuurlu mücadeleler, İslâm dünyasınca takdirle karşılanırken Haçlılar açısından ise düşündürücü bir anlam taşımaktaydı. Onun, Yıva boyunun bir kolunu teşkil eden Yaruklu Türkmenleri'ni Batı İran'dan getirip Halep ve dolaylarına yerleşirmesi¹, üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir konudur. Büyük Türk emiri Zengi, bu şuurlu çabasıyla, bir yandan bu bölgedeki Türk ve İslâm yoğunluğunu arttırmayı hedef alırken bir yandan da Haçlılara karşı köklü ve kalıcı tedbirlere baş vurduğunu gösteriyordu. Suriye'ye yerleştirilen bu Türkmenlerin, çeşitli hususlarda Zengilere sağladıkları büyük destek, yalnız Suriye bölgesiyle sınırlı kalmamış, Mısır'ın, Nuruddin Mahmud döneminde bütünüyle ele geçirilip Fatimilerin tarih sahnesinden çekilmelerinde de kendini göstermiştir². İşte yiğit ve büyük teşkilatçı İmaduddin Zengi, attığı bu kararlı adımlarıyla, tarihî bir şehir olan Urfa'yı da haçlılardan almayı başarmış (539/1144) ve vefatından sonra kendi soyundan gelen haleflerine, İslâm Tarihi'nde başlı başına bir yer tutan Zengiler adıyla anılan bir devlet bırakmıştır³.

İmaduddin Zengi'nin vefatından sonra ikiye ayrılan bu devletin Halep kolunu devam ettiren ikinci oğlu Nuruddin Mahmud (541-569/1146-1174), babasının yerini tutacak hayırlı bir halef olduğunu kanıtlamakta gecikmemiştir. Nitekim o, babasının ölümü üzerine Urfa'yı geri almaya yeltenen Haçlıları anında püskürtmüş; hayatı boyunca çeşitli cephelerde Hı-

¹ Bkz., İbnu'l-Esîr, Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Mavsıl, nşr., Abdulkadir Ahmed Tuleymât, Kahire, 1382/1963, s.80.

² Yaruklu Türkmenlerinin mensup oldukları Yıva boyu ve Yarukluların Halep dolaylarına yerleştirilmeleriyle ilgili olarak bkz., Kök, Bahattin, Seyfuddin et-Turkmanî ve Divânî (basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1980), s.40-48.

³ İmaduddin Zengi'nin, Dımaşk Atabeğliği ve Haçlılarla olan savaşları ile Urfa'yı fetretmesi hakkında bkz., Alptekin, Coşkun, The Reign of Zangi, Atatürk Üniversitesi yayınları, Erzurum, 1978, s.49-66.

ristiyanlarla yaptığı mücadele ve cihadlarıyla Frankların elinde bulunan bir çok kale ve şehri geri almış ve onları Filistin ve Lübnan kıyılarının dar şeridine sıkıştırmıştır. O, bir yandan, ülkesinin doğusunda ve kuzeyinde yer alan emirliklerle iyi geçinerek Müslümanlar arasında bir birliğin kurulmasına çalışmış, bir yandan da Dımaşk Atabeğliği'ni ortadan kaldırıp Musul bölgesinin de içinde bulunduğu Suriye birliğini tamamlamak suretiyle adım adım tasarladığı hedeflere varma yollarını aramıştır.

Nuruddin Mahmud'un belli başlı üç mühim gayesi vardı. Onun ilk hedefi, bölgedeki İslâm hükümdarlarının, hiç olmasa dışa karşı bir güç birliği oluşturarak Haçlılar karşısında mücadele etmelerini sağlamak ve bu suretle onları İslâm topraklarından bütünüyle çıkarmaktı. Hükümdarın bu birlik tasarısı ve bu uğurda harcadığı gayretler, istenildiği ölçüde sonuç vermediğinden, onun Franklarla yaptığı kutlu savaşları ne yazık ki, büyük çapta kendi güç ve imkânlarına bağlı kalmıştır. Bununla birlikte sultan, benzeri pek bulunmayan bir cihad örneği sergilemiştir. Kudüs'ün Franklardan kurtarılması kendisine nasip olmamışsa da, daha sonra bu fethin gerçekleştirilmesi için gereken şartların oluşmasını o sağlamıştır.

Sultanın ikinci ve yine vazgeçilmez bir gayesi de, döneminde, iş başına gelmiş olan Abbasî Halifelerinin de teşvikiyle, Mısır'da hüküm süren Şii Fatımî Devleti'ni ortadan kaldırıp bu bölgeyi de Sünnet Ehli bayrağı altında bütünleştirmekti. Onun, en kısa ve en kestirme yoldan bu hedefe ulaşabilmesi halinde, Haçlılarla yaptığı sürekli mücadeleye daha büyük bir hız ve güç kazandıracağı da hesap edilmekteydi.

Nuruddin Mahmud'un üçüncü ve ileriye yönelik bir hedefi de, İstanbul'un fethedilmesiydi. Yalnız İslâm Tarihi açısından değil, dönemleri, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarıyla ilgili olan bütün milletlerin tarihleri bakımından da İstanbul'un ayrı ve seçkin bir yeri ve ehemmiyeti bulunmaktaydı. Hz. Peygamber (s.a.)'in, bu şehrin, müslümanlar tarafından fetholunacağını müjdelemesi, bu gaye uğrunda yapılacak cihada büyük bir kudsiyyet kazandırmıştı. Bu sebeple Müslümanlar, tarih boyunca böyle yüksek bir şerefe kavuşabilmek için gerçekten de samimî bir gayret ve heycan harcamışlardı⁴.

Hz. Peygamber (s.a.)'in, İstanbul'un fethedilmesini vurgulu kelimelerle ifade buyurması, bu şehrin Müslümanlar tarafından er geç alınacağını

⁴ İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve bu fethi müjdeleyen Hadiselerle ilgili geniş bilgi için bkz., Kitapçı, Zekeriya, Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s.199-205.

kesin olarak belirtmekle kalmamakta, bunun, büyük dalgalar halinde birbirini izleyen Haçlı Seferlerini durdurmada nasıl bir kapı ve kilit vazifesi göreceğini de ortaya koymaktadır. Nitekim Kitapçı Hocamız da, asırlarca devam ederek, ister Müslüman ve isterse Hıristiyan olsun, yüzbinlerce insanın kanına ve canına mal olan Haçlı Seferlerinin, dinî taassupla nasıl başladığını ve ne kadar insafsız olduğunu belirttikten sonra, "Hz. Peygamber (s.a.)'in, asırlarca önce İstanbul'u Müslüman komutanlara boy hedefi göstermekle ne kadar uzak görüşlü olduğunu bir kere daha ispat etmiştir" demektedir⁵.

İşte Nuruddin Mahmud'un da, Hz. Peygamber (s.a.)'in meşhur Hadis'ine uyararak İstanbul'un fethini kendisine uzak bir gaye edinmesi boşuna değildi. Çünkü bu mühim şehrin Müslümanlar tarafından alınmasıyla, Haçlıların Bizans aracılığı ile, başta Anadolu olmak üzere İslâm ülkelerine yaptıkları saldırılara son verilmesi sağlanacak ve bu kilit noktada yoğunlaşacak İslâm gücüyle Avrupa'yı, en uygun ve en kestirme yoldan sıkıştırmak mümkün olacaktı.

O dönemlerde, Suriye'de yegâne söz sahibi olan büyük İslâm ve Türk mücahidi Nuruddin, bu üç gayesinden Mısır'ın fethedilmesi işini bütünüyle gerçekleştirmiştir. Haçlıların bu bölgelerden atılması ise, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi büyük çapta ümit verici bir çizgiye getirilmişti. Mısır'ın, bu büyük hükümdar tarafından fethedilmesini başka bir makalede geniş bir biçimde ele aldığımızdan burada bu husus üzerinde durulmayacaktır⁶. Bu makalede, Selahuddin Eyyûbî (dönemi: 569-589/1174-1193)'nin Mısır ordusunu bütünüyle dağıtmasından, bunun ardından iki ay geçer geçmez, Bizans İmparatorluğu ile Kudüs Kralı Amaury'nin yerli Franklardan oluşturduğu ortak ordunun Dimyat kuşatmalarını sonuçsuz bırakmasından sonra, söz konusu ülkede devlet çarkını tam anlamıyla ele geçirmesini izleyen yıllarda, gelişen bazı hadiseler sonunda, kendisiyle efendisi Nuruddin Mahmut arasında ortaya çıkan soğukluğun sebep ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Ancak ortaya çıkan bu soğukluğun sebeplerine geçmeden önce Nuruddin Mahmud'un, Selahuddin Eyyûbî hakkında beslediği engin güvenini ve benliğinde taşıdığı hükümdarlık yetenekleriyle, Mısır gibi büyük bir ülkenin idaresinin üstesinden geleceğine olan sarsılmaz inancını yansıtan bazı hususlara, çok özlü bir biçimde de olsa işaret etmenin gereğine inanmaktayım.

⁵ Kitapçı, a.g.e., s. 201.

⁶ Geniş bilgi için, bkz. Kök, B. "Nuruddin Mahmud'un Mısır'ı Ele Geçirmesi ve Fatımilerin Yıkılışı" A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9. ve 10. sayılar.

Bilindiği gibi Selahuddin Eyyûbî, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinin büyük bir bölümünü Nuruddin'in yanında ve hizmetinde geçirmiştir. O, hükümdarının, hemen her alandaki bilgi ve tecrübelerinden büyük çapta yararlanmış, kazandığı bu örnek davranışları hayatı boyunca tatbik etmeye gayret göstermiştir. Nuruddin Mahmut ta onda saklı olan cevheri ve hükümdarlık vasıflarını keşfetmekte gecikmemiş; bu sebeple ona emirleri arasında seçkin bir yer vermiştir. Nitekim Üçüncü Mısır Seferi'ne karar verdiği zaman oraya gidecek ordunun değişmez baş komutanı olan Eseddud-din Şirkuh (ölümü: 564/1169), yeğeni Selahuddin'in de yine kendisiyle gelmesini istemiş, Selahuddin ise, İkinci Mısır Seferi sırasında İskenderiye'de çektiği sıkıntılardan ötürü bu yolculuğa çıkmak istememişti. Bunun üzerine amcası durumu Nuruddin'e aktarma ihtiyacını duyduğundan, hükümdar meselenin üzerine ciddiyetle eğilmiş ve sonunda onun bu sefere de katılmasını sağlamıştır.

Şirkuh'un ölümünden sonra Selahuddin, Mısır'da, bir yandan Nuruddin'in naipliğini yapıyor, bir yandan da Fatımî Halifesi⁶ Âdîd (dönemi: 555-567/1160-1171)'in veziri bulunuyordu. Bu iki sultan hiç bir zaman birbirleriyle olan bağlantıyı kesmemişlerdi. Yapılacak işler, Nuruddin'in ona yazdığı mektuplardaki tavsiyeler ışığında yürütülmüştü. Hükümdar, naibine verdiği yüksek değeri belirtmek için ona yazdığı mektupların baş tarafında isminin yerine alametini kullanmaktaydı. Büyük Türk hükümdarı ona gerektiği her an tam techizatlı birlikler göndererek maddî ve manevî yardımlarda bulunmuştu. Bu sıralarda, yine bir askerî birliği, büyük kardeşi Turanşah (ölümü: 576/1180)'la Selahuddin'e gönderirken ona, Mısır'daki naibine bir kardeşi gözüyle değil, oranın, geniş yetkilere sahip bir hükümdarı olarak bakmasını ve kendisine her zaman boyun eğmesini sıkı sıkıya tenbih etmişti. Ayrıca yine Selahuddin'in istemesi üzerine, babası Necmuddin Eyyûb (ölümü: 568/1173)'un başkanlığında bütün ailesini, büyük bir tüccar kafilesiyle birlikte Mısır'a göndermeyi kabul etmiş ve bu kafilenin emniyet içerisinde bu ülkeye ulaşmasını sağlamak için, başında bulunduğu bir orduyla Haçlıları oyalamış ve bu suretle onların adı geçen bölgeye bir kayıp vermeden ulaşmasını sağlamıştı⁷. Bu durum, Nuruddin'in, Eyyûb ailesinin Mısır'a toplanmasını kuşkuyla karşılaması şöyle dursun, onların bu isteklerini canla başla yerine getirdiğini göstermektedir. Bunlar, sultanın genel anlamda Eyyûbî ailesine, hususî manada da Selahuddin'e nasıl yüksek bir değer verdiğini yansıtan hususlardan yalnızca birkaçıdır.

⁷ Bu hususta daha geniş bilgi için, bkz, Kök. B., a.g. makale.

Necmuddin Eyyûp ta, oğulları arasında Selahuddin'e hükümdar adayı gözüyle bakmaktaydı. Nitekim büyük devlet ve siyaset adamı Necmuddin, Mısır'a vardığı zaman Selahuddin babasına, oranın saltanatını teklif etmiş; ancak o, oğlunun hükümdarlığa lâyık olduğunu, "oğlum Allah seni bu işe ehil olduğun için seçmiştir" sözleriyle belirtmiş bulunmaktaydı⁸.

Bütün bunlar, her iki Türk hükümdarının, birbirlerine karşı beslediği, sıcak ilginin, yakın işbirliğinin ve sarsılmaz güvenin ne kadar sağlam olduğunu göstermektedir. Ne var ki, zamanın değişmesiyle ortaya çıkan yeni şart ve durumlar, bu sıcak ilginin hep aynı biçimde devam edeceğine, soğumayacağına dair bir garanti vermemektedir. Özellikle her dönemde hükümdarların etrafını kuşatan bazı makam ve servet düşkünü kimseler, hemen her meselede devreye girmekte ve çoğu zaman yüksek gayelerin gerçekleşmesi hilafına da olsa, istenmeyen bir takım yeni anlayış ve durumların revaç bulmasında etkili olmaktadır. Öte yandan hükümdarlık mevkiinde bulunan hemen her melik ve sultanın gönlünde yatan daha geniş bir hakimiyet aşkı, akli geri plana itip hisleri kamçılacak bir duruma geldiği zaman, kardeşin kardeşe, babanın oğula ve oğulun babaya karşı çıkabileceğinin, yalnız İslâm Tarihi'nde değil, bütün dünya milletlerinin tarihinde yaşanmış olduğunu, ileride de yaşanabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte Nuruddin'le Selahuddin arasında ortaya çıkan soğukluğun sebeplerini araştırırken bu gerçeği hiç bir zaman gözardı etmemek gerekir; çünkü bu kanaat, meseleleri daha objektif bir anlayış içerisinde çözüme kavuşturmamızda bize yardımcı olacaktır. İslâm Tarihi'nde, özellikle Haçlılara karşı giriştikleri mücadeleleriyle büyük takdir toplayan bu büyük Türk kahramanlarını, konumuz bakımından incelemeye alırken, yukarıda belirtmeye çalıştığımız anlayışın yansıttığı ışık, bu hususta kılavuzumuz olacaktır.

Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî arasında gittikçe sezilmeye başlayan soğukluğun nirengi noktasını, ikincisinin ve bazı yandaşlarının, içten içe gizli bir hakimiyet mücadelesine girişmiş olmaları oluşturmaktaydı. Hiç bir zaman belirgin çizgiler biçiminde gerçek yüzünü göstermemiş olan bu anlaşmazlık, daha çok dış çevrelerin davranış ve tutumlarından sezilmekteydi. Ortaya çıkan bir takım hadiseler karşısında, her iki tarafın değişik yaklaşımlar içinde bulunmaları, ister istemez bunların birbirlerine

⁸ Bkz., İbnu Tağrıberdî, Cemâluddin Ebû'l-Mehâsin Yûsuf, en- Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kâhire, nşr., Vezaretu's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Kahire, 1383/1963, VI, 7; el-Bidlîsî, Şerefnâme b. Şemsiddin, Şerefnâme, nşr., Ferecullah Zeki, Mısır, thsz., s.86.

kuşku ile bakmalarını gerektirmekteydi. Bununla birlikte veli oldukları bile ileri sürülen gerek Nuruddin'in ve gerekse Selahuddin'in⁹, bir yandan Sunnî İslâm Dünyası'yla henüz bütünleşmiş Mısır'ın eski duruma dönmesi ve bir yandan da bölgedeki Haçlıları doğudan ve batıdan bir kıskaç içine almış olan bu güç birliğinin dağılmaması için, aralarında beliren bu soğukluğun uzun zaman gün yüzüne çıkmaması hususunda sorumlu ve anlayışlı davrandıkları gözlenmekteydi.

Bu araştırmamız sırasında edindiğimiz kanaate göre, Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyübî arasında ortaya çıkan soğukluğun başlıca üç temel sebebi vardı.

I. İslâm Tarihi'nin birinci sınıf devlet adamlarından sayılan bu iki sultan arasında baş gösteren soğukluğun başlangıcını, Mısır'daki Fatımî Halifesi Âdîd'in isminin bir an önce hutbelerden kaldırılıp onun yerine Abbâsî Halifesi'nin adının anılmasıyla ilgili mesele teşkil etmektedir. Bu husus, yalnız dönemin Abbâsî halifelerinin üzerinde devamlı durdukları bir mesele olmayıp işin üstesinden geleceğine inandıkları büyük İslâm mücahidi Nuruddin'in de en mühim üç gayesinde birini oluşturmaktaydı. Türklerin İslâm dinine girmelerinden sonra tarih boyunca üstlendikleri Sunnî İslâm bayraktarlığını yapma vazifesi, o sıralarda Suriye bölgesinde olduğu gibi, Mısır'da da Nuruddin'in boynunun borcu sayılıyordu. O, bu hususta kendini hem vazifeli, hem sorumlu ve hem de yetkili görüyordu. Sultan, nasıl vakit geçirmeden başta Halep olmak üzere Suriye'nin bazı yerlerinde dinî merasimleri yeniden Sünnet Ehli mezheplerine uygun bir şekle sokmuş ise, şimdi de bu işi Mısır'da gerçekleştirmek istiyordu. Onun, sağlam İslâm inancı karşısındaki hassasiyeti ve titizliği ve hiç bir şekilde tavize yanaşmayan tutumu, bu hususta en ufak bir ihmâl ve gevşekliğe göz yummadığını göstermektedir. İşte bu hutbe meselesiyle ilgili olarak Selahuddin'le aralarında yeni yeni baş gösteren soğukluğun sebeplerini incelerken, belirtmeye çalıştığımız bu hususların göz önünde tutulması, meselenin anlaşılmasına yardımcı olacak ve ona bir çok yönlerden de ışık tutacaktır.

⁹ El-Yafi'i'nin Ravdu'r-Reyâhîn adlı eserinden aktarıldığına göre, Nuruddin Kırk, Selahuddin ise Üçyüz Velilerinden sayılmaktadırlar. Bkz., İbnu İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, Bedâ'iz-Zuhur fi Vekâi'u'd'Duhûr, nşr., Muhammed Mustafa, Kahire 1402/1982, I, 240; ayrıca bkz., es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, Kitabu Husni'l-Muhâdara fi Ehbâri Mısra ve'l-Kahire, nşr., Mustafa Efendi el-Kutubî ve Kardeşleri, Mısır, 1321, II, 31.

Nuruddin, Mısır'daki Fatimî Hilafetine çok daha önce son vermek istiyordu. Ancak, gerek kendi bölgesinde her zaman Haçlılarla yüz yüze bulunması, gerek bu iki devlet arasındaki bazı kısımların Frank kontluklarınınca işgal edilmesi ve gerekse böylesine hayatî bir meselede bu Şîî devletin Kudüs Krallığıyla sıkı işbirliğine gitmesinin kaçınılmaz olması gibi mühim engeller yüzünden bu arzusunu gerçekleştiremedi. Öte yandan o, Mısır'a ordu göndermeden önce Fatimî Devleti'nin gücü hakkında yeterli bilgiye sahip değildi. Ancak söz konusu devletin çarkı Selahuddin Eyyûbî'nin eline geçince Fatimilerin bu bölgede Şiiliği, her türlü tedbire baş vurmalarına rağmen sanıldığı kadar köklü bir şekilde yerleştiremedikleri anlaşıldı. Bu sebeple Şii Halifeliği'nin kaldırılmasının, daha önce sanıldığı gibi Mısır'da büyük bir tepkiyle karşılanmayacağı da ortaya çıktı¹⁰.

İşte bu gelişmelerden sonra Nuruddin, üzerine düşen en büyük hizmetlerinden birini daha yapmak için zamanın geldiğini anladı. Özellikle Abbasî Halifesi Müstencid bi'llah (dönemi: 555-560/1160-1170)'ın kendisini teşvik etmesi, onun bu husustaki gayretlerinin daha da hız kazanmasına yardım etti¹¹. Adı geçen halife, çok daha önce Eseduddin Şirkuh'un ilk Mısır Seferi'ne çıkacağı sırada Nuruddin'e bir mektup göndermiş bulunmaktaydı¹². Selahuddin Mısır'a bütünüyle hakim olduktan sonra, Şii hutbesinin kesilmesinden önce, özellikle Şafîî Mezhebi başta olmak üzere Sünnet Ehli mezheplerinin yavaş yavaş yeniden canlanıp filizlenmesini sağlamak için dinî merasimlerde değişiklik yapmaya koyulmuştu¹³. O, bu çabalarıyla, ileride yapılacak değişikliğin yadigarınmaması için Mısır halkını belli bir çizgiye doğru yaklaştırmaya çalışmaktaydı.

İşte Mısır'ın, Selahuddin tarafından bütünüyle ele geçirilmesinden sonra Müstencid, Zengî Devleti'nin hükümdarına yeniden mektup gönderip bu ülkede kendi adına hutbe okutulmasını istemekteydi. Bunun üzerine Nuruddin, Selahuddin'in, arzusu üzerine Mısır'a gönderdiği babası Necmuddin Eyyûp ile ona hitaben bir mektup daha göndererek Fatimî hutbesinin bir an önce kaldırılmasını emretmekteydi¹⁴. Selahuddin ise,

¹⁰ Bu hususla ilgili olarak bkz., Muhammed Mâhir Hamâde, *Dırâsetu'n-Vesekiyye li't-Târihi'l-İslâmî ve Mesâdiruhu*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988, s.248.

¹¹ Bkz., a.g.e., s.249.

¹² Bkz., Ebû Şâme, Şihâbuddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâ'il, *Kitâbu'r-Ravdeteyn fi Ehbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Selâhiyye*, Beyrut, thsz., I. 196-197.

¹³ Bkz., Şeşen, Ramazan, *Selahuddin Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s.58.*

¹⁴ Ebû Şâme, a.g.e., I, 196; es-Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara*, II, 31; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul, 1397/1977, II, 315.

tam bir güven içinde olmadığını, Mısırlıların belki de yeniden ayaklanabileceklerini öne sürerek sultandan şimdilik kendisini bağışlamasını rica ediyordu¹⁵.

Müstencid'den sonra yerine geçen oğlu Müstedî bi Nurillah (dönemi: 566-575/ 1170-1180) ta bu konuda aynı yolu takip etti. O da, bu hususta sabırsızlanarak Nuruddin'e mektup yazdı ve bir an önce Mısır'daki hutbe meselesinin çözüme kavuşturulmasını istedi. Bunun üzerine sultan Nuruddin de, Mısır'daki naibinin ileri sürdüğü endişeleri yersiz bularak onun bu konudaki özürünü kabul etmedi. Ona yeniden mektup göndererek Fatımî hutbesinin kaldırılarak onun yerine hutbelerin artık Abbasî Halifesi Müstedî adına okutmasını kesin bir şekilde emretti¹⁶.

Sultan bu mektubunda yalnız hutbelerin Abbasî Halifesi adına okutulmasını emretmekle kalmıyor, basılacak paralarda Abbasî Halifesi Müstedî'nin adının yazdırılmasını da buyruklarına ilave ediyordu¹⁷. Böylece hakimiyetin manevi yönden Abbasilere, gerçek manada da Nuruddin'e ve Selahuddin'e geçmesi hedef alınıyordu. Anlaşıldığına göre sultan, Mısır'daki naibini, artık hiç bir şekilde kaçamak yapamayacağı bir duruma getirmişti. Sultan, mektubun bir yerinde de, "ölüm saldırısının yapıp fırsatın elden kaçırılmasından önce, dönemin İmam'ı Müstedî'nin, özellikle üzerinde durduğu, en başta gelen gayelerinden biri sayarak bütünüyle kendini verdiği, olumlu bir haber beklediği bu konuda, böylesine üstün bir faziletten ve onurlu menkıbeden nasibini alması için, bunun, hemen yerine getirilmesi gereken bir iş olduğunu" Selahuddin'e hatırlatıyordu¹⁸.

Selahuddin Eyyûbî şimdi ne yapmalıydı? O, bir bakıma iki ateş arasında kalmıştı. Onun, sultanın emirlerine karşı gelmesi mümkün olmadığına göre, arzu edilen doğrultuda karar vermekten başka çaresi yoktu. Ne var ki, Mısır sultanı, bir yandan ülkesinde karşılaşılabileceği tehlikeyi düşünürken bir yandan da veziri bulunduğu Fatımî Halifesi'nin kendisine karşı duyduğu güvenin manevi ezikliğini duyuyordu. Ancak yapılacak işin ne olduğu açıklık kazanmıştı. O da Nuruddin'in buyruklarına uymaktı. Bunun için o, ileri gelen kimselerden oluşan bir meclis toplama ihtiyacını

¹⁵ Bkz., İbnu'l-Esîr, a.g.e., s.156; aynı y., el-Kâmil fi't-Tarih, nşr., Carolus Johannes Tornberg, E.J. Brill, 1851/Daru Sadır-Daru Beyrut, 1386/1966, XI, 368-369.

¹⁶ Bu hususta bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir,s.156; aynı y., el-Kâmil, XI, 369; İbnu Tağriberdi a.g.e., VI, 7.

¹⁷ Bkz., Handmîr, Gıyâsuddin b.Humâmiddin, Dustûru'l-Vuzerâ, nşr., Sa'îd Nefisi, Kitapfurûşi ve Çaphane-i İkbâl, Tahran, 1317, s.227.

¹⁸ Muhammed Mâhir Hamâde, a.g.e., s.249.

duydu. Bu mecliste çeşitli görüşler ortaya atıldı. Anlaşıldığına göre bu mecliste olumlu olumsuz her şey konuşuldu. Bununla birlikte verilecek karar belliydi; yalnız bu hususta ilk adımı kim atacaktı? Bu sıralarda Mısır'a yeni gelmiş Emiru'l-Alim¹⁹ olarak bilinen bir kişi onların çekingen davrandıklarını görünce, "bu işi ben başlatırım" diyerek ortaya çıktı. Böylece 7 Muharrem 567/10 Eylül 1171 günü, sözü edilen kişi bir camide hatipten önce mimbere çıkarak okuduğu hutbesinde Abbasî Halifesi Müstedî'nin adını anarak bu işi başlatmış oldu. Ertesi hafta Cuma günü Selahuddin Mısır ve Kahire'deki bütün camilerin hatiplerine, artık bundan böyle hutbelerini Abbasî Halifesi adına okumalarını emretti. Hasta yatmakta olan Adıd'a durum bildirilmedi. Netice itibariyle yıllardan beri üzerinde durulan bu mesele, Nuruddin'in arzusu doğrultusunda çözüme kavuşturuldu. Mısır'da bununla ilgili olarak Selahuddin'in ve emirlerinin endişe ettikleri her hangi bir kıpırdama da olmadı²⁰.

Bağdat'ta, görülmemiş şenliklerin yapılmasına sebep olan bu hadise, Nuruddin Mahmud'un en büyük hizmetlerinden biri sayılmıştır. Büyük İslâm ve Türk Mücahidi Selahuddin'in de unutulmaz hizmetleri geçen ve kanaatime göre bu iki tarihî şahsiyet arasında ortaya çıkan soğukluğun başlangıcını teşkil eden bu hadise kaynaklarımızda çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Biz burada, mühim saydığımız kaynaklardaki görüşleri ele alacak ve bu görüşlerin ışığı altında meselenin tahliline çalışacağız.

İbnu'l-Esir, "Selahuddin, Nuruddin'den korktuğu için Fatimî hutbesinin kesilmeyip devam etmesinden yanaydı. O, sultanın Mısır'a girip oranın idaresini elinden alacağından endişe ediyordu. Bu yüzden Âdîd'ın, yanında kalmasını istiyordu. Eğer Nuruddin oraya gelecek olursa halifenin ve Mısır halkının yardımıyla ona engel olabilirdi²¹" şeklinde bir görüş ileri sürmektedir.

Steven Runciman da, "Nuruddin'in bu isteği Selahuddin'in hoşuna gitmedi. İki asır süren Fatimî hilafeti Mısır'da kök salmıştı. Bundan başka

¹⁹ İbnu İyâs, bu kişinin, Muhammed b. el-Hasen b. Diyâ el-^cAlevî adında biri olduğunu kaydediyor. Bkz., a.g.e., I, 235.

²⁰ Bu hususla ilgili olarak bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s., 156; aynı y., el-Kâmil, XI, 369; Ebû Şâme, a.g.e., I, 194; Ebu'l-Fidâ, İmâduddin İsmâ'il, el-Muhtasar fi Ehbâri'l-Beşer, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, thsz., III, 50-51; es-Suyûtî, Târihu'l-Hulefâ, nşr., Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamid, Mısır, 1371/1952, s.445-446; Ebû'l-Ferec, Gregory (Bar Habroaus), Ebû'l-Ferec Tarihi, çev., Ömer Rıza Doğrul, T.T.Kurumu Basımevi, Ankara 1950, II, 414; ayrıca bu hususta a.g.makaleme bakılabilir.

²¹ Bkz., İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 368.

onun Mısır'daki hakimiyetinin meşruiyeti, sultanı metbu tanımına rağmen Fatımî Halifesi'ne dayanmaktaydı. Bu sebeple o, kaçamaklı cevaplarla Nuruddin'i oyalamaya çalıştı. Ancak sultan, kendisine boyun eğilmediği takdirde bizzat Mısır'a geleceği tehdidinde bulundu²² şeklindeki ifadeleriyle İbnu'l-Esîr'e benzer açıklamalarda bulunmaktadır.

Selahuddin'in, özellikle bütün ailesini Mısır'a topladıktan sonra artık yavaş yavaş yeni bir devletin temellerini oluşturma niyet ve çabası içinde olduğunu kabul etmekle birlikte, İbnu'l-Esîr'in yukarıdaki görüşlerini olduğu gibi benimsememize imkân yoktur. O, gerçekten efendisinden korkuyor ve çekiniyordu. Mısır hükümdarının bu korkusu boşuna değildi. Selahuddin, daha sonra da üzerinde duracağımız gibi Nuruddin'in, gerek ordu ve gerekse Sünnî Müslümanlar üzerinde ne derece büyük manevî bir etkiye sahip olduğunu bilmiyor değildi. Sultan Mısır'a geldiği takdirde, onun yüksek şahsiyetiyle karşılaşan yalnız Suriye ordusu değil, bizzat Selahuddin'in kendi kurduğu ordunun, hatta yakınlarının bile efendisinin tarafına geçeceğine inanıyordu. Bu ise, herhangi bir savaşa bile gerek kalmadan Mısır'ın anında Nuruddin'in eline geçeceği ve kendisinin de böyle bir duruma sebebiyet verdiği için naiplik vazifesinden çıkarılacağı anlamına geliyordu. Bu sahada yaptığımız araştırmalardan edindiğimiz kanaat, Selahuddin'in ordusu, genel durumu bakımından böyle bir görünüş arz ederken, onun, Fatımî Halifesi'nin de yardımıyla Nuruddin'i Mısır'dan çıkarabileceğini ileri süren büyük İslâm tarihçisinin bu iddiasına katılmak imkânsızdır. Çünkü Fatımî Hilafeti'nin kaldırılacağı sıralarda bu devletin ordusu da Selahuddin tarafından dağıtılmış bulunuyordu. Adından başka hiç bir etkili varlığı kalmayan bir halife, Selahuddin'e ancak, o anda toplanabilecek Aleviler yardımıyla bir yardım eli uzatabilirdi ki, bunun da ne ölçüde başarılı olacağı tartışma konusudur. Bununla birlikte, bütün kurumlarıyla devlet çarkını Sünnet Ehli'nin işleyişine çevirmek için köklü tedbirler almış olan Mısır hükümdarının, Fatımî Hilafeti'ne er geç son vermesi kesin olmakla birlikte, Nuruddin'e karşı onun bir süre de olsa manevî nüfuzundan yararlanabileceğini düşünmemiz de mümkündür.

Steven Runciman'ın da, yukarıda kısaca belirttiğimiz görüşlerine bütünüyle katılmamız mümkün değildir. Onun "iki asır süren Fatımî Hilafeti Mısır'da kök salmıştı" şeklindeki görüşünü doğru kabul edemeyiz. Nitekim Philipp Hittî'nin de belirttiği gibi, Fatımî Hilafeti'nin gayet kolay

²² Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, çev., Fikret, Işıltan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K. yayınları, Ankara, 1987, II, 328-329.

ve barışçı bir şekilde kaldırılmış²³ olması, onun bu görüşünü haklı çıkarıyor. Ancak "Selahuddin'in, Nuruddin'i metbu hükümdar olarak tanımakla birlikte onun Mısır'daki hakimiyetinin meşruiyeti Fatimî Halifesi'ne dayanmaktaydı" şeklinde, Runciman'ın ileri sürdüğü husus, haklı ve geçerli bir mazeret sayılabilir. Belirtmek gerekir ki, yüksek insanî vasıflara da sahip olan Selahuddin'in, veziri bulunduğu bir halifenin devletine son vermeye karar verirken manevî bir sıkıntı duymuş olması şüphesizdir.

Günümüz yazarlarından Muhammed Mahir Hamade de, bu sahada ki kaynaklardan edindiği kanaatlerle, yukarıda açıklamaya çalıştığımız mahiyette görüşler getirmektedir. Yazar, Selahuddin'in Nuruddin'e karşı daha az vefakâr olduğunu, kendisine uzanan eli ısırdığını aktarmakta, ondaki bağımsız bir devlet kurma düşüncesinin, amcası Şirkuh'un vefatından sonra geliştiğini ve ailesini Mısır'a topladıktan sonra bu arzusunun daha da kuvvet kazandığını ileri sürmekte ve bu tarihten sonra Abbasî halifesine doğrudan doğruya hitap ettiğini anlatmaktadır²⁴.

Adı geçen yazarın bu görüşlerini paylaşmamak mümkün değildir. Selahuddin Eyyûbî'nin peyderpey ailesini Mısır'a toplamasının anlamını başka türlü açıklamaya zaten imkân yoktur. Ancak burada açıklanması gereken bir nokta daha vardır. O da, Nuruddin'in, gelişen bu durumlar- dan kuşku duyup duymamasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Fatimî Hilafeti'nin kaldırılması sırasında bu iki lider arasında bir soğukluk başlamıştır. Nuruddin, Necmuddin Eyyûb'a olan sonsuz güveni dolayısıyla onun, Mısır'da Selahuddin'in bağımsızlık gayretlerine destek olacağını değil, devletin bütünlüğünden yana bir gayret göstereceğine inanıyordu. Nitekim büyük devlet adamı Necmuddin, bu hususta yeri geldikçe ağırlığını koymuştur. Öte yandan sultanın, ileride devletin bütünlüğü açısından bazı olumsuz gelişmelere sebep olsa bile, Mısır gibi İslâm Tarihi'nde vazgeçilmez yeri olan bir ülkenin Sünnet Ehli görüşlerine gönül vermiş kimselerin eline geçmesini ve Frankların iki büyük ateş arasına alınmasını her türlü dünyevî gaye ve yararların üstünde tutmuş olabileceğini düşünmemiz yanlış olmaz. Ayrıca onun, İslâmiyet'in yüksek menfaatlerini her şeyin üstünde tutan sarsılmaz inancı, bizim böyle bir kanaat sahibi olmamızı da gerektirmektedir. Şu da bir gerçektir ki, Nuruddin'in Mısır ordusunun, genel manada kendisine karşı başkaldıracağını aklından bile geçirmemesi, bizi, belirtilen doğrultuda düşünmeye zorlamaktadır.

²³ Bkz., Hittî, Philipp K., Lebanon in History, Macmillan and Company Limited, London, 1957, s.298.

²⁴ Bkz., Muhammed Mâhir Hamâde, a.g.e., s.252-253.

Batılı yazarlardan biri olan Setton da, Nuruddin'in konuyla ilgili durumunu ortaya koyarken" o, babasının aksine hayatı ve faaliyetleri ile tek başına gerçek bir siyasî ve askerî bütünlüğün üzerine kurabileceği İslâm kuvvetlerinin manevî birliğinin temellerini atmıştı. Nuruddin'in dillere destan olan şöhretinin halefi olarak onun ektiğini biçme vazifesini yüklenen Selahuddin'in, efendisinin bu faaliyetlerini daha da zorlaştırması çok gariptir²⁵..." demektedir. Bu ifadelerden de anlıyoruz ki, Selahuddin, ordusunun büyük çoğunluğunun sultanından yana olduğunu bildiğinden, içinde saklamakta olduğu hakimiyet ve bağımsızlık yolundaki düşüncelerini açığa vurmada acele etmeyerek bunların gelişip olgunlaşmasını zamanın akışına bırakmayı yeylemekteydi.

2. Yukarıdaki tarihlerde Selahuddin Eyyûbî'nin Mısır'a bütünüyle hakim olmasından sonra Nuruddin'le kendisi arasında ortaya çıkan soğukluğun sebeplerinden biri de iktisadî durumdan kaynaklanıyordu. Nuruddin Mahmud, yegâne gayelerinden biri olan Haçlıları İslâm topraklarından bütünüyle söküp atabilmek için iktisadî yönden daha geniş imkânların gerekliliğine inanıyordu. Daha büyük bir ordunun kurulması ve bu ordunun her türlü teçizat bakımından donatılması büyük paraların harcanmasına bağlıydı. Bilindiği gibi, o dönemlerde Ortadoğu'nun en güçlü bir hükümdarı olan Nuruddin, eşine az rastlanır adalet ve dindarlığının bir gereği olarak şer'i olanlar dışında kalan bütün vergileri ülkesinin her yerinden kaldırdığından malî yönden hissedilir bir sıkıntı içindeydi. O, bu açığını, artık bütünüyle ele geçirilmiş Mısır gibi zengin bir ülkenin malî imkânlarıyla kapatabileceğini ve elde edeceği bu destekle Franklarla daha geniş çaplı bir cihad hareketine girişebileceğini tasarlıyordu.

Sultan Nuruddin, işte bu cihat harcamalarının bir kısmını karşılamasını Selahuddin'in sağlamasını umuyordu. Hükümdar, ihtiyaç duyduğu epeyce bir paranın, bir isteğe gerek kalmadan Selahuddin'in, kendiliğinden göndermesini bekliyordu²⁶. Ne var ki, Selahuddin de, bir yandan yeni ve güçlü bir ordu kurmak ve bir yandan da başlatmış olduğu bir takım bayındırlık faaliyetlerini sürdürebilmek için çok miktarda para harcamaktaydı. Öte yandan, birleşik Haçlı Ordusu'nun Dimyat'a yaptığı çıkarmaya karşı ellibeş gün süren savunma savaşı, Mısır'a pahalıya mal olmuş; netice

²⁵ Setton, M.K., Nuruddin'in Faaliyetleri, çev., Kâzım Yaşar Koprıman, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi, Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1968, cilt, IV, sayı: 6-7.

²⁶ Ebû Şâme, a.g.e., I, 206; ayrıca bkz., Şeşen, a.g.e., s.61.

de, gerek Bizanslıların ve gerekse Kudüs Krallığı'nın bu ülke üzerinde hayal ettikleri emellerin artık bir daha gerçekleşmeyeceğini zihinlerine iyice yerleştiren bu mühim hadise, devletin bu kanadında hissedilir bir malî sıkıntının yaşanmasına sebep olmuştur²⁷. Bütün bu güçlüklerin ve sıkıntılardan derecesi ne olursa olsun, Selahuddin'in, baş vuracağı bazı tedbirlerle Nuruddin'in istediği malî desteği sağlaması mümkündür. Bu hususta, sultanın, haklı gerekçelere dayandığını belirtmemiz pek de güç görünmemektedir. Her ne kadar kaynaklarımızda bununla ilgili bir bilgi yoksa da, söz konusu dönemde Mısır'ın sahip olması gereken malî imkânların yine de Suriye'ye yardım elini uzatacak bir seviyede bulunması düşünülmelidir. Fatimî vezirlerinin sebep olduğu iç çekişmeler, sık sık tekrarlanan Haçlı saldırıları ve devlet ileri gelenlerinin yerli yersiz harcamaları sonunda hazinenin, özellikle son zamanlarda büyük sıkıntılar geçirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte uzun bir geçmişi olan köklü bir devletin bütün kurumlarıyla Selahuddin'in eline geçmesi, ona Suriye ile mukayese edilemeyecek çok daha geniş imkânlar sağladığı kanısındayız. Nuruddin'in ordusundan başka elli bin kişilik devlet ordusunu besleyen Fatimilerin, bu çöküntü döneminde bile malî yönden yine de gücünden fazla bir şey kaybetmemiş olduğunu belirtmemiz yanlış olmaz. Selahuddin döneminde belli bir ölçüde de olsa, ortaya çıkan malî sıkıntının sebebini, Nuruddin'in emriyle şer'i olmayan bütün vergilerin kaldırılmasıyla²⁸ açıklamak mümkün ise de, bu durumun temelini, bu büyük İslâm ve Türk mücahidinin cömertliğine dayandırmak ta kabildir. Nitekim aşağıdaki kısımlarda da belirtmeye çalışacağımız gibi, Mısır naibi, büyük komutanlarına sağladığı geniş imkanlarla onları kendine bağlamış; ancak onların elde ettikleri büyük servet, devlet gelirlerinin azalmasına yol açmıştır.

Nuruddin Mahmud, yukarıda belirtilen gerekçelerle Selahuddin'den maddî destek beklemekteydi. İşte bu sıralarda Selahuddin, Fatimî sarayından elde edilen çok değerli eşyadan bir kısmını Nuruddin'e göndermiş, o da buna karşı Mısır'daki naibine teşekkür etmiştir. Ancak sultan, bu eşyanın, Suriye bölgesinde düşmana karşı koymada bir işe yaramayacağını ve özellikle uc kale ve şehirlerin sağlamlaştırılmasını sağlamak için her türlü maddî desteğe ihtiyacı olduğunu Selahuddin'e bildirmiştir²⁹. Hükümdar bu desteğin, yukarıda da belirtildiği üzere, Selahuddin tarafından, her hangi bir isteğe gerek kalmadan yapılmasını bekliyordu. Her ne kadar Se-

²⁷ Dimyat çıkarmasıyla ilgili olarak a.g.makaleme bakılabilir.

²⁸ Bkz., Ebû Şâme, a.g.e., I, 205.

²⁹ Aynı e., I, 206.

lahuddin, Fatimî sarayından elde ettiği kıymetli eşyalarla birlikte Nuruddin'e bir miktar altın para göndermiş ise de hükümdar bunu çok az bulmuş ve onunla, devam ettirilen cihad hareketinin arzulan tarzda yapılamayacağını belirtmişti³⁰. Sultan, daha önce Mısır'ın Haçlılardan kurtarılması ve asıl hedef olarak da bu ülkenin Sünnî İslâm dünyasına katılmasını sağlamak için düzenlenen üç sefer sırasında gönderilen ordu için çok miktarda para ve techizat harcamıştı. Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra onun, bu zengin ülkenin az da olsa maddî imkânlarından yararlanması tabii hakkı sayılmıyordu.

İşte bu durumu iyi kavramış olan Selahuddin Eyyübî, hükümdarıyla kendi arasında ortaya çıkmaya yüz tutan kırgınlığın daha ileri bir safhaya varmaması için Bernard Lewis'in de belirttiği gibi Nuruddin'e bir miktar para gönderip ordusuna biraz destek vererek onu oyaladı. O, bir yandan ordusunu düzene koyarken diğer yandan da Frankların saldırısına ve Fatimilerin, devletlerini yeniden diriltme çabalarına karşı Mısır'ı savunmaktaydı. Bu sebeple ortaya çıkan maddî ihtiyaç, Nuruddin'e söz verilen destekten vazgeçilmesini haklı çıkardı³¹.

Bütün bunlar, Selahuddin'in de, yeni kurulmakta olan bir çarkın döndürülmesinde bir takım güçlüklerle karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Nuruddin ise, önceki davranışlarının üzerinde bıraktığı etkinin de bir sonucu olarak ihtiyaç duyduğu maddî destek yanında onu yeni bir deneme ve sınamadan geçiriyor ve bu suretle Mısır'daki naibinin sadakatinin derecesini ölçmeye çalışıyordu. Makrizî'nin bir kaydına göre Selahuddin, Fatimî sarayına el koyunca oradan ele geçirdiği kıymetli malın bir kısmını Bağdat'taki Abbasî Halifesi'ne ve Nuruddin'e göndermiştir; bu sebeple kendisine hil'atlar gelmiş, onları giyinmiş ve bu sırada davulhanede her gün üç nöbet çaldırmıştır³². Adı geçen müellifin kaydettiği bu üç nöbet çaldırma geleneği, genellikle yarı bağımsız hükümdarlara ait bir husustu. Selahuddin Yusuf'un o sıralarda buna hakkı da vardı; ancak bu durum, onun adım adım ve içten içe ne pahasına olursa olsun sonuna değin hükümdarına bağlı kalmayacağını gösterir. Sultan Nuruddin'in de, çeşitli şekillerde zaman zaman ortaya çıkan bu pasif direniş davranışlarından

³⁰ Bkz., Şeşen, a.g.e., s.61.

³¹ Lewis, Bernard, "Eyyübiler ve Memlûk Saltanatı md.", çev., Hamdi Aktaş, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988, I, 211.

³² El-Makrizî, Takıyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b.Alî, Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitai ve'l-Âsâr, nşr., Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 1270, II, 233.

kuşkulandığı için henüz sağlanmış olan bu birliğin parçalanmaması için tedbirli davrandığı anlaşılmaktadır.

İşte bu düşüncelerin bir sonucu olarak sultan, veziri ve müstevfisi Muvaffakuddin Halid b. Muhammed b. Nasr b. Sagîr el-Kayserânî (ölümü: 588/1192)'yi, hem maddî destek istemek ve hem de naibinin gelir ve giderlerini, askerlerinin giyim-kuşam ve nafakalarını genel bir teftişten geçirmek maksadıyla Mısır'a gönderdi (569/1173)³³.

Sultan Nuruddin'in veziri İbnu'l-Kayserânî, yukarıdaki tarihte Mısır'a gidince Selahuddin'le bir araya geldi ve ona Nuruddin'in mektubunu takdim etti. Bir büyük elçi niteliğini taşıyan adı geçen vezir, Selahuddin'den, elde ettiği bütün gelirlerin hesabını incelemek istediğini kendisine bildirdi. Bu durum Mısır hükümdarının çok zoruna gitti ve nerde ise efendisine baş kaldıracak bir duruma geldi. Bununla birlikte o, büyük bir devlet adamının taşınması gereken sorumluluk anlayışı içinde meseleyi soğuk kanlılıkla karşıladı ve akıllıca hareket ederek elçinin bütün isteklerini yerine getirdi. Mısır naibi, elçiye, askerlerinin, iktalarının miktarları, camekiyelerinin tayini ve nafakalarını teşkil eden maaşlarıyla ilgili olarak bütün ceridelerini ona takdim edip gösterdi³⁴. Makrizî'nin belirttiğine göre İbnu'l-Kayserânî'nin vazifesi, yukarıda ifade edilen genel bir malî teftişten ibaret değildi. Bu vazife, ülkenin genel durumunun gözden geçirilmesi, Selahuddin'in her yıl ödemekle yükümlü tutulacağı verginin karar altına alınması ve onun metbuuna olan itaatinin denenmesi gibi hususları da içine alıyordu³⁵. Yine adı geçen müellifin belirttiğine göre, Kayserânî, durumu Selahuddin'e bildirince o, "biz bu duruma mı geldik?" diyerek üzüntüsünü açıklamış, eline geçen bütün servetin dökümanını ona sunmuş ve askerlerini kendisine arz etmiştir. Mısır sultanı ayrıca, böylesine büyük bir ülkenin ancak çok miktarda mal ve servetle elde tutulabileceğini vezire gerektiği şekilde açıklamıştır. Selahuddin, vezire, devlet ileri gelenlerinin nasıl yüksek bir refah içinde yaşamaya alışkın olduklarına yabancı olmadığını etraflıca anlatmaya çalışmış ve bu emirlerin, ellerinden alınması imkânsız

³³ Bkz., Ebû Şâme, a.g.e., I., 206; el-Makrizî, Kitâbu's-Sulûk li Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk, nşr., Muhammed Mustafa Ziyâde, Kahire, 1956, I, 51; Lewis, B., a.g.md., ve a.g.e., I, 211.

³⁴ Ebû Şâme, a.g.e., I, 219; Şeşen, a.g.e., s.61; ayrıca bkz., ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Kitâbu Duveli'l-İslâm, nşr., Fehim Muhammed Şeltût ve Muhammed Mustafa İbrahim, Mısır, 1394/1974, II, 82; krş., Lewis, B., a.g.md. ve a.g.e., I, 211.

³⁵ Bkz., el-Makrizî, es-Sulûk, I, 51.

olduğu gibi azaltılmasına bile razı olmayacakları çeşitli bölgeleri idareleri altında bulundurduklarını ona geniş bir biçimde açıklamıştır³⁶.

Kendisine sultan tarafından aynı zamanda büyük elçilik ve geniş yetkiler taşıyan bir yüksek müfettiş payesi verilmiş olduğu anlaşılan vezir İbnu'l-Kayserânî, Mısır'da yerine getirdiği genel teftiş mahiyetindeki vazifesini tamamiyle bitirince yol hazırlıklarına başladı. Selahuddin de büyük Fıkıhçılardan Hakkârîli İsa ile, elçinin de bulunduğu bir heyetle Nuruddin'e değeri biçilmez çok miktardaki hediyeleri yola çıkardı. Fatimî sarayından ele geçirilen ve benzerlerine hemen hemen rastlamanın imkânsız olduğu bu değerli hediyeler, on sandık halinde koruma altına alınarak gönderilmekteydi. Kaynaklarda ifade edildiğine göre bu emsalsiz hediyeler yolda iken Nuruddin vefat ettiğinden onun eline geçmemişlerdi. Bunların bir kısmının kaybolduğu, bir kısmının ise Selahuddin'e geri götürüldüğü kuvvet kazanmayan görüşler halinde ifade edilmektedir³⁷.

Yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız iktisadî hususla ilgili olarak edindiğimiz kanaate göre, özellikle Haçlılarla yaptığı emsalsiz savaşlarıyla Doğu'da ve Batı'da unutulmaz bir isim bırakan büyük İslâm mücahidi Meliku'n-Nasır Selahuddin Yusuf, bağlı bulunduğu hükümdarı Nuruddin Mahmut'la, bu konuda da sıkı işbirliği yapmaktan kaçınmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere onun, emirlerine çok geniş imkânlar tanınması, devlet hazinesinin aleyhine olmuştur. Bununla birlikte Mısır gibi zengin bir ülkenin yine de büyük bir maddî gücü vardı. İyi bir biçimde düzenlediği takdirde elde edilecek maddî imkânlar, devletin her iki kanadını da ayakta tutacak nitelikteydi.

3. Nuruddin Mahmut'la Selahuddin el-Eyyübî arasında ortaya çıkan soğukluğun üçüncü sebebini ise, Haçlıların elinde bulunan Şevbek ile Kerrek kalelerinin yer aldığı bölgenin fethedilmek istenmesi teşkil etmekteydi. Haçlıların sahip oldukları, Suriye, Lübnan ve Filistin'in, dar bir şerit halindeki kıyı bölgelerinin bir uzantısı olarak Akabe Körfezi'ne değin devam eden bu kısım, artık bir bütün durumuna gelmiş olan iki kesimli Zengi Devleti arasında büyük bir engel oluşturmaktaydı. İleri görüşlü büyük devlet adamı Nuruddin, söz konusu bölgelerden Haçlıları temizlemenin ilk hedefi olarak, Suriye ile Mısır'ı birbirinden ayıran bu kısmın alınması-

³⁶ Bkz., aynı e., I, 52.

³⁷ Bkz. Ebû Şâme, a.g.e., I, 219; ez-Zehebî, K.Duveli'l-İslâm, II, 82; el-Makrizî, es-Sulûk, I, 54-55. Bu eşsiz hediyelerin bir listesini, bazı nitelik, değer ve ağırlıklarıyla birlikte el-Makrizî geniş bir şekilde vermektedir. Bkz., es-Sulûk, I, 54-55.

nın gerekli olduğunu düşünmekteydi. Söz konusu bölge alındığı takdirde Mısır ve Suriye ordusu istenildiği her an bir araya gelecek ve yapılacak ortak bir harekâtle, Kudüs'ün de içinde bulunduğu bütün Frank kale ve şehirleri yeniden İslâm ve Türk hakimiyetine girecekti. İşte bu sebeple sultan Nuruddin, Mısır hükümdarı Selahuddin ile anlaşarak 567/1171 yılında Suriye ile Mısır'ı birbirinden ayıran Kudüs Krallığı'na bağlı Şevbek (Montreal) ve Kerek kaleleriyle birlikte bu bölgeyi ele geçirmek için harekete geçti. Mısır naibi, yukarıda belirtilen yılın Muharrem ayının 20'sine³⁸ rastlayan Perşembe günü (23 Eylül) Kahire'den hareket ederek kendisine daha yakın olan Kerek'e bir günlük uzaklıktaki Şevbek Kale'si üzerinde karargâh kurmuş ve burayı kuşatmaya başlamıştı. Kalede bulunan Franklar fena halde sıkışık bir durumda kaldıklarından, hükümdardan eman dilemişler ve kendilerine on gün mühlet vermesini rica etmişlerdi. Amaury, kendisine yanlış bilgi verildiği için burayı kurtarmak için çok geç hareket etmişti. Kale muhafızlarının teslim olmaya hazırlandıkları bir sırada beklenmedik bir durum ortaya çıkmıştı. Bu durum, Selahuddin'in bu harekâtından haberdar olan Nuruddin'in, birlikte fetihlere devam etmek gayesiyle, Haçlı topraklarına başka bir yönden saldırmak için Dimaşk'tan ayrıldığına dair gelen haberler üzerine, Müslümanlardan yana olmayan yanlış bir karar sonunda kuşatmanın kaldırılmasıydı³⁹.

Selahuddin'in, tam fethedeceği sırada Şevbek'i terkederek Haçlılara bırakması çok nazik ve ciddi bir durumun ortaya çıkmasına sebep oldu. Acaba Mısır liderinin kaleyi fethetmeden bırakıp gitmesine etki eden neydi? İbnu'l-Esir ve ona dayanan bazı müellifler bu hususu değişik bir açıdan ele alıyorlar. Onlara göre, Selahuddin'in yakınları, Haçlıların böylesine sıkışık durumda buldukları bir sırada, bir yandan Nuruddin'in bir yandan da kendisinin yapacakları saldırılar sonunda bu bölgenin hükümdarın eline geçeceğini, o zaman Mısır'la Suriye'yi bir birinden ayıran bir engelin kalmayacağını söyleyerek onu endişeye düşürdüklerini ileri sürmektedirler. Yine bu tarihçiler, Selahuddin'in etrafındaki kişilerin, bu-

³⁸ Ebü Şâme, Selahuddin'in Kahire'den ayrıldığı tarihin Muharrem'in 22'si olduğunu kaydetmektedir. Bkz., a.g.e., I, 203; İbnu'l-Esir, el-Bâhir, s.158'de bu hareket tarihinin yukarıdaki gün olduğunu kaydederken, diğer eseri olan el-Kâmil'de ise, herhangi bir gün belirtmeksizin bu yolculuğa Safer ayında çıktığını yazmaktadır. Bkz., a.g.e., XI, 371.

³⁹ Bu hususla ilgili olarak bkz., İbnu'l-Esir, el-Bâhir, s.158; aynı y., el-Kâmil, XI, 371-372; Ebü Şâme. a.g.e., I, 203; İbnu'l-Verdi, Zeynuddin Umer, Tetimmetu'l Muhtasar fi Ehbari'l-Beşer, nşr., Ahmed Rif'at el-Bedravî, Daru'l-Ma'rife Beyrut, 1379/1970, II, 123; Runciman, a.g.e., II, 329; Şeşen, a.g.e., s.60.

nun gerçekleşmesi halinde Nuruddin'in onun yanına kadar geleceğini, bu takdirde efendisiyle görüşmesi gerektiğini, o zaman sultanın dilediği gibi hükmedeceğini, sonunda da, onu isterse vazifesinde bırakacağını isterse azledeceğini, hükümdarın belki de hakkında verilecek bu kararı engellemeye gücünün yetmeyeceğini ve böylece Mısır'da bir makamının kalma-yabileceğini belirterek bu durum karşısında ülkesine dönmesinin daha iyi olacağını kendisine anlattıklarını kaydetmektedirler⁴⁰.

Selahuddin, yakınlarının bu tavsiyesine uyarak Haçlılardan her hangi bir şey elde etmeden Şevbek'ten ülkesine geri döndü. Mısır hükümdarı, Alevilerden yana olan bazı kimselerin, ülkesinde idareyi ele geçirmek için bir takım hareketlere giriştiklerini, kendisinin uzakta bulunmasından dolayı halkın, orada bıraktığı kuvvetlere saldırıp onları oradan sürüp çıkaracaklarını, bütün bunlar gerçekleştiği takdirde de bu memleketin yeniden fethedilmesinin imkânsızlaşacağını ileri sürerek sultana özür beyan eden ve bütün bunları uzun uzadıya anlatan bir mektup gönderdi. Ne var ki, Nuruddin, onun ileri sürdüğü hususları hiç bir şekilde akla yatkın bulmayarak onun özrünü kabul etmedi. Bu hadise sebebiyle Selahuddin'e karşı tutumu biraz daha değişen hükümdar, Mısır'a girmeye ve bu naibini oradan çıkarmaya karar verdi⁴¹.

İbnu'l-Esîr'in kaydettiği ve bir çok tarihçilere de malzeme teşkil eden hadisenin yukarıdaki şekilde yorumlanması gerçeklere uygun mudur? Bu soruya olumsuz cevap vermek için elimizde yeterli ölçüde bir belge olmadığına göre, meselenin bu şekilde açıklanmasına bütünüyle katılmasak bile, bunun esas itibarıyla doğru olduğunu ortaya koyan çeşitli deliller bulmak mümkündür. Gerçekten de hiç bir geçerli sebep yokken adı geçen kalenin tam teslim edileceği sırada kuşatmanın kaldırılıp Mısır'a hareket edilmesinin, Selahuddin'in Nuruddin'le bir araya gelmek istememesinden başka bir sebeple izah edilmesi güçtür. Buna göre, kuşatmanın kaldırılmasına sebep olarak Kudüs Kralı Amaury'nın Mısır'a doğru yola çıkmasının gösterilmesi de⁴² mümkün değildir. Çünkü böyle bir durumda Nuruddin'le Selahuddin'in birleşecek olan güçlü ordularının hemen Kudüs üzerine yürüyeceklerini kralın kestirmemesi düşünülemez. Kralın, ülkesi el-

⁴⁰ Bu hususta bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.158; aynı y., el-Kâmil, XI, 372; İbnu'l-Verdî, a.g.e., II, 132; Champdor, Albert, Saladin (le plus pur Héros de l'İslâm) Editions, Albin Michel, Paris, 1956, s.62-63.

⁴¹ Bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.161; aynı y., el-Kamil, XI, 372; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., III,

⁴² Bkz., Şeşen, a.g.e., s.60.

den gittikten sonra Mısır'a yapacağı seferin ne anlamı kalır? Üstelik Selahuddin, Mısır'da kendi yerine büyük devlet ve siyaset adamı olan babası Necmuddin Eyyûb gibi bir kişiyi naib olarak bırakmıştı. Bu zat ise, ister içten, isterse dıştan gelsin, karşısına çıkacak hadiseleri önliyebilecek bir di-yayete sahip olduğunu bütün hayatı boyunca ispat etmiştir.

Görüldüğü gibi Mısır naibinin ileri sürdüğü mazeretlerin Nuruddin açısından geçerli sayılmaması, meselenin nirengi noktasını, ortaya koymaya çalıştığımız hususun teşkil ettiğini kanıtlamaktadır. Nitekim meşhur Fransız yazarlarından Cahen, "Selahuddin, içten içe Nuruddin'in matbuu olmayı reddediyordu" dedikten sonra, onun her hangi bir bozuşmadan kaçınmakla birlikte, efendisinin ordusuyla birleşmeyi hiç bir şekilde kabul etmemek için her türlü bahaneye baş vurduğunu da kaydetmektedir⁴³. Brockelmann da bu konuda hemen hemen aynı görüşleri paylaşmakla birlikte, aradaki kırgınlığın daha da ileri bir safhaya ulaştığını dile getirmektedir. Ona göre, Selahuddin, Kerek ve Şevbek meselesinde, Mısır'daki durumun henüz durulmadığını bahane ederek tabiiyet yükümlülüğünden sıyrılmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Nuruddin, onu, bu itaatsizliğinden dolayı cezalandırmak için ordularını harekete geçirmiş; ancak onun, kendisine yazdığı saygılı bir mektubunun gelmesi üzerine öfkesi geçmiştir⁴⁴.

Mısır meselesiyle ilgili olarak Selahuddin'in ileri sürdüğü mazeretin ilk anda geçerli sayılmaması, bu meseleyi ele alanlarca ister istemez bunun, Nuruddin tarafından cezalandırılması gereken bir ihanet olduğu⁴⁵ bile ileri sürülmüştür. Bir başka müellif ise, Selahuddin'in ihanet ettiğini kabul etmekle birlikte, Suriyelilerin de kendisini kıskandıklarını, bu şekilde onun hayatına son vermek üzere hazırlandıklarını⁴⁶ savunarak gerçekten de tutarsız bir görüş ortaya atmıştır. Daha Kerek ve Şevbek hadisesi gerçekleşmeden ve bu iki şahsiyet arasındaki münasebetlerin büyük çapta kötüleşmediği bir sırada, Nuruddin'in böyle bir tuzak hazırlığı içinde olduğunu düşünmek hem çok yanlış ve hem de çok çirkindir. Bu hükümdarın hayatını inceleyenler, onun her hangi bir dindaşını öldürttüğüne dair bir kayıt bulamayacakları gibi, değerini takdir ettiği bir

⁴³ Cahen, Claude, *La Syrie du Nord à l'Époque des Croisades*, Institut Français de Damas, Paris, 1940, I, 415.

⁴⁴ Bkz., Brockelmann, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev., Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964, s.211.

⁴⁵ Bkz., Rumciman, a.g.e., II, 329.

⁴⁶ Bkz., Champdor, a.g.e., s.63.

kişi hakkında böyle bir düşünceyi aklından geçirmesinin bile imkânsız olacağını kabul ederler.

Bu iki büyük İslâm ve Türk hükümdarı arasında ortaya çıkan soğukluğa sebep olan olaylar kaynaklarımızda gerçekten çok karmaşıktır. Özellikle üzerinde durduğumuz bu üçüncü sebebin diğerlerine göre daha zor yanları vardır. Üzülerek belirtelim ki, bir çok İslâm tarihçisi Kerek ve Şevbek bölgesinde iki ayrı zamanda tekrarlanan ve her ikisinde de, Selahuddin'in Nuruddin'le karşılaşmak istemeyip geri dönmesi dolayısıyla benzer durumların ortaya çıkmasına sebep olan olayları tek bir hadise gibi göstermiş; bu yüzden meselenin çözüme kavuşturulmasını güçleştirmiştir. Nitekim Hicrî 567 ve 568 yıllarında iki ayrı olay halinde tekrarlanan bu husus, bu tarihlerden yalnız biri alınarak açıklanmış; bu sebeple çoğu zaman yanlış neticelere varılmıştır. Bunlardan bir kısmı da, yukarıdaki tarihlerden birini vererek Selahuddin'in Filistin'in güney bölgesi seferine çıkmasını, Mısır'la Suriye arasını kapatan bu kısımda geçişe elverişli olan kesimin genişletilmesi amacına bağlamaktadır. İbnu Şeddad'ın başını çektiği anlaşılan bu anlayış, aynı ifadelerle diğer kaynaklara da yansımıştır. Verilen bu bilgilerden anlaşıldığına göre, nasıl Nuruddin, Suriye'den Mısır'a giden kabileleri bu haçlı topraklarından geçirmek için oralara kadar sefere çıkmak zorunda kalıyor idiyse, Selahuddin de, bu iki bölge arasında çeşitli vesilelerle seyahat eden topluluklara daha kolay geçiş imkânı sağlamak üzere bizzat ordusuyla hareket edip bunları karşı yana emniyet içinde ulaştırmak mecburiyetinde kalıyordu. Yine bu kaynakların belirttiğine göre Mısır sultanı, o tarihlerde çıkmak zorunda kaldığı böyle bir sefer sırasında epeyce zahmet çekmiş, çok mal ve binek hayvanı kaybetmiş; sonunda bir zafer elde edemeden geri dönmüş ve Mısır'a vardığında da babasının ölüm haberiyle karşılaşmış bulunuyordu⁴⁷.

Kaynaklarımızda, yukarıdaki şekilde özetlenmesi mümkün olan bu sefer kanaatimize göre, Nuruddin'in Kerek ve Şevbek muntıkalarına ikinci kez Selahuddin'in de katılmasını istediği seferdir. Nitekim Mısır sultanının geri döndüğünde babasının ölüm haberiyle karşılaşmasından, onun, bu seferinin, kendi isteği ile yaptığı bir harekât olmayıp Nuruddin'in arzusu üzerine çıktığı; ancak onunla buluşmadan ülkesine gittiğini anlatan hadi-

⁴⁷ Bu hususla ilgili olarak bkz., İbnu Hallikân, Şemsuddin Ahmed b.Muhammed, *Ve-feyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, nşr., İhsan Abbâs, Beyrut, 1972, V, 164-165; Ebû Şâme, a.g.e., I, 203, 206-207; El-Makrizî, *es-Sulûk*, I, 50; İbnu Tağriberdî, a.g.e., VI, 23.

sedir. İşte biz bu noktadan hareket ederek tarihçilerimizin bu hususta gerçekten yanıltıcı bilgiler verdiklerini görüyoruz.

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, Nuruddin, Kerek ve Şevbek harekâtına katılan; ancak kendisiyle buluşmadan kuşatmayı kaldırıp geri dönen Selahuddin'in bu davranışını hiç hoş karşılamamış ve özrünü kabul etmemiştir. Bu sebeple zor durumda kalan Mısır hükümdarı, içlerinde, babası Necmuddin Eyyûb, dayısı Şihabuddin el-Hârimî ve diğer ileri gelen emirlerin de bulunduğu bütün yakınlarını bir araya toplayıp Nuruddin'in kendisi hakkındaki tutumunu onlara aktarmış ve ne yapılması gerektiği hususunda görüş belirtmelerini istemiştir. Bu toplantı sırasında ilk anda kimseden ses çıkmayınca Selahuddin'in yeğeni Takıyyuddin Ömer (ölümü: 587/1191), ayağa kalkarak eğer Nuruddin üzerlerine gelirse onunla savaşacaklarını, Mısır'ı ele geçirmesine engel olacaklarını anlatmış; onun bu görüşünü Eyyûbî ailesinden daha başkaları da uygun bulmuşlardı. Bu sırada durumun tehlikeli bir biçimde geliştiğini gören büyük devlet adamı Necmuddin Eyyûb, tarihî bir vazife yaparak, başta Takıyyuddin olmak üzere bu fikri savunulara sövüp saymış, ortalığı yatıştırdıktan sonra da Selahuddin'e hitaben şunları söylemiştir⁴⁸:

“Ben senin babanı, bu da dayın Şihabuddin. Bizim sana olan sevgimiz bütün bu gördüğün kimselerden daha fazladır. Allah'a yemin ederim ki, ben de, işte şu gördüğün dayın Şihabuddin de Nuruddin'i görecek olsak onun önünde eğilip yeri öpmekten başka elimizden bir şey gelmez. Eğer o bize senin boynunu vurmamızı emrecek olursa, bu işi hiç düşünmeden yerine getiririz. Bizim Nuruddin'in karşısındaki tutumumuz böyle olursa, bizim dışımızdakiler hakkında ne düşünürsün? Emirlerden şu anda yanında gördüğün bütün bu kimseler, Nuruddin'i tek başına görecek olsalar bile eğerleri üzerinde oturmaya cesaret edemezler. Bu top raklar onundur. Biz onun bu ülkedeki köleleri ve naipleriyiz. Eğer dilerse seni azleder. Biz yine de onu dinler ve ona boyun eğeriz. En iyisi sen ona özel ulakla (hususî köle) göndereceğin şu anlamda bir mektup yazarsın: Senin Mısır'ı almak için hareket edeceğine dair bana bir haber geldi. Buna ne gerek var? Efendimiz bana bir hususî kölesini gönderir, o da boynuma bir mendil bağlar ve beni sana getirir. Burada sana engel olacak bir kimse yoktur⁴⁹”.

⁴⁸ Bu hususla ilgili olarak bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.159; aynı y., el-Kâmil, XI, 372; İbnu'l-Verdi, a.g.e., II, 123.

⁴⁹ İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.159; aynı y., el-Kâmil, XI, 372-373; ayrıca bkz., Ebû'l-Ferec, a.g.e., II, 415-416; İbnu'l-Verdi, a.g.e., II, 123; Handmîr, Târihu Habîbî's-Siyer fi Ehbâri

Necmuddin Eyyûb'un bu akıllıca davranışı sonunda emirlerin sakinleştikleri ve bu söz üzerine dağıldıkları belirtilmektedir. Daha sonra Selahuddin'le baş başa kalan Necmuddin'in ona söylediği aşağıdaki sözler, kaynaklarımızın bir çoğunda mühim bir vesika olarak yer almaktadır:

“Sen hangi akılla böyle yapmaktasın? Bilmiyor musun ki, eğer Nuruddin, kendisine engel olacağımızı ve onunla savaşacağımızı duyacak olursa, bizimle ilgili bu hususu en mühim bir mesele yapacak, sen de onun karşısında durmaya güç yetiremeyeceksin. Şimdi ise, burada ortaya çıkan durum ve kendisine karşı olan bağlılığımızla ilgili haber ona ulaşırsa, bizimle uğraşmayı bırakacak ve başka meselelerle meşgul olacaktır. Daha sonra ihahî takdir hükmünü işletecektir. Allah'a yemin ederim ki, Nuruddin şeker kamışından bir tanesini bile isteyecek olsa, ölünceye kadar ona engel olmaya çalışır ve onunla savaşırım”.

Kaynaklarımız, Selahuddin'in, babasının salık verdiği hususları yerine getirdiğini ve neticenin adı geçen siyaset adamının tahmin ettiği şekilde ortaya çıktığını da belirtmektedirler⁵⁰. Nitekim Nuruddin'in ona olan kızgınlığı ve kırgınlığı devam etmişse de, İslâm'ın zaferi için yine de Mısır'daki naibiyle ilişkilerini sürdürmekteydi. Aynı şekilde Selahuddin'in de efendisine olan itaatı devam etmekteydi. Nitekim sultan, Suriye bölgesinde olduğu gibi, Mısır'da da şeriat dışı olan meks vergilerinin kaldırılmasını o sıralarda emretmiş, Mısır hükümdarı da efendisinin bu buyruğuna uyarak Kahire camilerinin mimberlerinde okuttuğu menşuruyla söz konusu olan vergilerin ülkesinin her yanında kaldırıldığını duyurmuştur⁵¹.

Selahuddin Eyyûb'nin Kahire'de topladığı bu kurultayın İslâm Tarihi'nin söz konusu dönemini yansıtan hadiseleri arasında mühim bir yeri

Efrâdi'l-Beşer, nşr., Celâluddin Humaî ve Muhammed Debîrsiyâkî, İntişârât-i Kitâpfurûş-i Hayyâm, Tahran, 1353 H.Şemsî II, 586-587; Champdor, a.g.e., s.63-64.

⁵⁰ Bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.159; aynı y., el-Kâmil, XI, 273; Ebû'l-Ferec, a.g.e., II, 416; ez-Zehabî, el-İber fi Haberi Men Ğaber, nşr., Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'id b.Bes-yûni Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1405/1985, III, 49-50; aynı y., Kitâbu Duveli'l-İslâm, II, 81; İbnu'l-Verdî, a.g.e., II, 123; el-Makrizî, es Sülûk, I, 49; Runciman, a.g.e., II, 329.

⁵¹ Ebû Şâme, a.g.e., I,205; ayrıca bkz., Kök, Nuruddin Mahmud b. Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s. 147; Ebû Şâme, aynı eserin verilen sayfasında Mısır'da meks vergilerinin kaldırıldığını duyuran menşurun, 567 yılında, Safer ayının üçüncü gününe rastlayan Cuma namazından sonra okunduğunu kaydetmekte ise de, belirtilen günün, söz konusu seferin yapıldığı tarihe çok yakın olması dolayısıyla doğru olduğunu kabul etmek güç görünmektedir.

vardır. Araştırmamızın bakış açısını tayin eden ve büyük ehemmiyetinden dolayı yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu kurultayın, gerek toplanış biçimi, gerek oturum sırasında kaydedilen gelişmeleri ve gerekse varılan sonuçları bakımından bu çalışmamıza çeşitli yönlerden ışık tutacak yanları vardır. İslâm Tarihi'nin gerçekten seçkin bu iki hükümdarı arasında yaşanmış olan bu durumdan, aşağıdaki sonuçları çıkarmamız mümkündür:

1. Selahuddin Eyyübî, emirlerinin, gerek kendine ve gerekse Nuruddin Mahmud'a karşı olan bağlılık derecelerini ölçmek istemiştir.

2. Bu hususta Selahuddin'i, ailesinden, başta Takıyyuddin Ömer olmak üzere sayıları fazla olmayan bir kaç kişinin tam destekleyecekleri anlaşılmıştır.

3. Kurultayda bulunan emirlerin büyük çoğunluğunun Nuruddin'den yana oldukları, Selahuddin'i özellikle bu son davranışından dolayı desteklemedikleri anlaşılmıştır.

4. Ordunun yüksek temsilcileri olan emirlerden büyük çoğunluğun, hâlâ Nuruddin'den yana oldukları, bir karşılaşma esnasında büyük efendilerinin tarafına geçecekleri görülmüş, yine Selahuddin'in yakınlarından bir çoğunun da, çeşitli sebeplerden dolayı Mısır naibinden bütünüyle memnun olmadıkları anlaşılmıştır.

5. Necmuddin Eyyüb'un, büyük bir devlet ve siyaset adamı olduğu bir kez daha ortaya çıkmış, emirler üzerinde saygın bir yere sahip olduğu görülmüş ve dinî, insanî ve tarihî bir vazife yaptığı ortaya çıkmıştır.

6. Necmuddin Eyyüb'un oğlunun siyasî yönden daha yeterli derecede tecrübe kazanmadığını, tehlikeleri geçiştirmede henüz istenilen seviyeye ulaşmamış olduğunu ortaya koymuştur.

7. Necmeddun Eyyüb, her ne kadar Selahuddin'le baş başa kaldığı bir sırada, kendisinin de gerektiği an Nuruddin'e karşı duracağını belirtmişse de, öteden beri aralarında kurulmuş olan samimî ve sıcak ilgi dolayısıyla onun bile sultanla yüz yüze geldiği takdirde son söylediklerini tatbik etmesinin güç ve şüphe uyandıracak bir nitelikte olduğu sezilmiştir.

8. Bütün bunlardan daha mühim olmak üzere, Nuruddin Mahmud'un ne büyük bir saygınlığa ve manevî otoriteye sahip olduğu, kişiliğinin gerek emirleri ve gerekse ordusu üzerine benzeri nadir olan bir etki bıraktığı anlaşılmıştır.

9. Selahuddin'in ordusunda, Nuruddin'le devamlı haberleşen emirlerin bulunduğu ve dolayısıyla Mısır'da olup bitenlerden sultanın resmî ve gayri resmî, gizli ve aşikâr olarak bilgi akışını sağlayan iyi bir istihbarata sahip bulunduğu tesbit edilmiştir.

10. Böyle bir kurultayın toplanmasına ihtiyaç duyulması sonunda, sultana mutlak surette itaat edilmekte bulunulduğunu belirten bir mektubun kaleme alınması, Selahuddin'in sözü edilen seferde, efendisiyle bir araya gelmeden geri dönmemesinin bilerek yapıldığı ve bunun geçerli bir mazerete dayanmadığı gün yüzüne çıkmıştır.

11. Söz konusu tehlikenin giderilmesinde büyük bir payı olan Eyyûb'un yanısıra, iki hükümdarın da çok duyarlı davrandıkları Müslüman kanının akıtılmasını önledikleri ve nihayet Franklar karşısında oluşmuş bu büyük gücün çatırdamasına meydan vermek istemedikleri de anlaşılmıştır.

İslâm Tarihi'nin, bu iki büyük kahramanı arasında beliren ve gitgide birbirine eklenerek nihayet su yüzüne çıkma eğilimi gösteren soğukluk halkalarının sonuncusunu, Ürdün'ün gerisine düşen Kerek bölgesinin fet-hedilmesiyle ilgili husus teşkil etmişti. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, bir önceki yıl Selahuddin'in, Frankların ülkesinden geri dönmesi üzerine sultan Nuruddin'in kendisini kınaması; bu sebeple Mısır'a girip bu ülkeyi onun elinden almak istemesi hiç de hoş karşılanmayan yeni ve üzerinde hususiyle durulması gereken bir konu olmuştu. Daha sonra Mısır naibinin, efendisine karşı özür beyan ederek onun buyruklarına boyun eğeceği-ne dair, saygı ifadelerine yer veren mektubuyla söz vermesi, aralarının bir ölçüde de olsa düzelmesine yardımcı olmuştu⁵².

İşte bu iki İslâm ve Türk hakanı arasındaki pürüzler, epey bir düzelmeye kaydettikten sonra, esas hedef olan Haçlıların bölgeden tamamen çıkarılıp atılması için ortak davranma meselesi yeniden gündeme gelmişti. Bu maksatla onlar, aralarında gelip giden yazışmalara göre, Selahuddin Mısır'dan çıkacak, Zengi Devleti'nin hükümdarı da Dımaşk'tan hareket edecekti. Bu iki ordudan hangisi belirlenen bölgeye önce ulaşırsa diğerinin gelmesini bekleyecekti. Bunlar, söz konusu yere varacakları gün üzerinde de sözleşmişlerdi. Selahuddin, yolu daha güç ve daha uzak olduğu için Mısır'dan biraz önce çıkmış, Kerek'e gelmiş ve bu kaleyi kuşatmaya baş-

⁵² Bkz., İbnu'l-Esir, el-Kâmil, XI, 393; el-Makrizî, es-Sulûk, I, 49; İbnu'l-İmad Ebû'l-Felâh Abdulhayy, Şezeratu'z-Zeheb, fi Ehbâri Men Zeheb, nşr., el-Mektebetu't-Ticariyye, Beyrut, thsz., IV, 225; Şeşen, a.g.e., s. 61.

lamıştı. Nuruddin'e gelince o da, naibinden, Mısır'dan hareket ettiğini bildiren bir mektup alınca, çok para ve mal harcayacak gerekli teçizat ve azığı temin etmiş, Kerek'e doğru yürümüş ve Rakîm denilen yere ulaşmış, adı geçen kale ile ordusu arasında iki merhalelik bir mesafe kalmıştı. Mısır sultanı, Nuruddin'in yaklaşmakta olduğunu duyunca, o ve yakınları yine liderlerinden korkmaya başlamışlardı. Bunların, üzerinde birleştikleri görüş, sultanla bir araya gelmeleri hususunda verdikleri söze uymayarak Mısır'a geri dönmekti. Onların, böylesine olumsuz bir karar almalarına etki eden esas sebep, daha önceki düşüncelerinin de bir sonucu olarak sultanın, naibi Selahuddin'i kolaylıkla azledeceğini ileri sürmeleriydi⁵³.

Selahuddin, birinci seferde olduğu gibi efendisiyle bir araya gelmeyi kendi açısından sakıncalı bulup yine Mısır'a geri döndü. Bu suçu eskisinden daha büyüktü. Bu ağır yükün altından nasıl kalkacaktı? Bu yanlış davranışını bağışlatırmanın, ya da en azından Nuruddin'in öfke ve kızgınlığını biraz olsun gidermenin yollarını aramaya başladı. İşte o, bu maksatla fakih Hakkârîli İsa'yı efendisine elçi olarak göndermeyi denedi. Mısır hükümdarı elçisiyle gönderdiği mektubunda, babası Necmuddin'i, çok hasta olduğu halde ülkesinde naip bıraktığını, onun ölmesinden ve bu yüzden Mısır'ın elinden çıkmasından korktuğunu kaydediyor; bu sebeple geri dönmek zorunda kaldığını belirtiyor ve bu yanlış davranışından dolayı da özür beyan ediyordu. Hükümdar, efendisinin gönlünü ve sevgisini yeniden kazanmak ümidiyle adı geçen elçisi aracılığı ile ona çok kıymetli eşya ve hediye göndermeyi de ihmal etmemişti⁵⁴. Hakkârîli İsa, durumu Nuruddin'e açıklamış; ne var ki, ne mektubun mündericatu ve ne de elçisinin anlattıkları sultanın bu geri dönüşün gerçek sebebi hakkındaki bilgi ve kanaatini değiştirmeye yetmişti. Çünkü naibinden hiç bir şekilde beklediği bu davranış, sultana çok ağır gelmiş bulunuyordu. Bununla birlikte o, elçiye karşı bu üzüntü ve öfkesini belli etmemeye çalışmış, ona, "Mısır'ın koruması bize göre başka şeylerden daha önemlidir" demekle yetinmiştir⁵⁵.

Yukarıda da geçtiği gibi, Mısır sultanının, elçisi aracılığı ile hükümdarına gönderdiği mektup ve hediyelerden sonra aralarındaki soğukluğun gi-

⁵³ Bkz., İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 393; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., III, 53.

⁵⁴ Bu hediyelerle ilgili olarak bkz., el-Makrizî, es-Sulûk, I, 50.

⁵⁵ Bu hususla ilgili olarak bkz., İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 393; Ebû'l-Fidâ, a.g.e., III, 53; İbnu Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mubtedâi ve'l-Haber fi Eyyami'l-'Arabi vel-'Acemi ve'l-Berber ve Men 'Aserehum min Zevî's-Sultâni'l-Ekber, nşr., Muessesetu'l-E'lemî li'l-Matbu'at, Beyrut, 1391/1971, V, 252; Runciman, a.g.e., II, 330.

derildiğini ifade eden kaynaklar varsa da bu durum, dışa karşı birliğin bozulmadığını göstermek için Nuruddin'in zahiren ortaya koyduğu bir tavidir. Gerçekte ise, ileride de görüleceği üzere onun naibine karşı olan öfkesi hiç bir zaman geçmemiştir.

Selahuddin Mısır'a döndüğü zaman gerçekten de babasının ölümüyle karşılaştı. Necmuddin Eyyûp, atının ürkmesiyle yere düşmüş, ağır hasta olarak sarayına götürülmüş ve sekiz gün bu durumda yattıktan sonra 27 Zülhicce 568/10 Temmuz 1173 tarihinde vefat etmişti⁵⁶. Bu büyük devlet adamı, Mısır'da, Selahuddin tarafından getirilmiş bulunduğu hazine işlerini yürütmekle vazifeli bulunuyordu⁵⁷. Aynı zamanda o, yukarıda da görüldüğü üzere, Mısır'da zaman zaman Selahuddin'e naiplik ettiği gibi aynı zamanda onun en büyük bir danışmanıydı⁵⁸.

Runciman'ın belirttiğine göre Nuruddin'in söz konusu Kerek seferi, Kudüs kralının, Mleh'i cezalandırmak için çıkmış olduğu Çukurova harekâtının yapıldığı döneme rastlıyordu. Durum, Haçlıları bu bölgeden temizlemek için çok uygundu. Bir yıl sonra Selahuddin'i tekrar yardıma çağırmasının esas gayesi de bu idi. Selahuddin'in bu sefere çıkmasını babası Eyyûp ta tavsiye etmişti. Yine adı geçen yazar, Nuruddin'in bu sırada Kerek Kalesi'ni kendi kuvvetleriyle kuşattığını; ancak yardıma yetişen krallık ordusunun onun zafer kazanmasını engellediğini⁵⁹ kaydediyorsa da, İslâm kaynaklarında onun verdiği bu bilginin doğruluğunu kanıtlayacak bir belgeye rastlamamız mümkün olmamıştır.

Nihayet araştırmamızın incelenmesi gereken en güç yerine geliyoruz. Selahuddin'in, acele ederek Mısır'a geri dönmesinin sebebi gerçekten babasının hasta olması ve bu ülkede Fatımî Devleti'ni yeniden diriltme gayretlerinin sezilmesi miydi? Bu iki sebebin varlığını bütünüyle inkâr etmemiz elbette ki, doğru olmaz. Ancak kısa bir zaman önce savaşa çıkan bir

⁵⁶ İbnu-l-Esir, el-Kâmil, XI, 393; Ebû Şâme, a.g.e., I, 209; İbnu Haldûn, a.g.e., V, 252. Runciman, Eyyûb'nun bir çögen (polo) oyunu sırasında attan düşerek öldüğünü belirtiyor. Bununla birlikte bu oyunun, o dönemlerde Türk hükümdarlarınca çok oynandığı düşünüldüğünde bunun doğru sayılacağı mümkün görünüyorsa da, Necmuddin'in o sıralarda epey ilerlemiş yaşına rağmen çevgân oynamayı sürdürdüğünü kabul etmek biraz güç görünmektedir. Runciman'ın verdiği bu bilgi için bkz., a.g.e., II, 331.

⁵⁷ İbnu Tağrıberdi, a.g.e., VI, 7.

⁵⁸ Becker, C.H., "Selahaddin md.", İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., M.E.Basımevi, İstanbul, 1945, IV, 425.

⁵⁹ Runciman, a.g.e., II, 330-331.

hükümdarın, ülkesinde bazı karışıklıkların çıktığını ileri sürerek geri dönmesini bütünüyle geçerli bir mazeret saymamız da mümkün değildir. Çünkü gelişen olaylardan elde edilen sonuçlar bu mazeretlerin haklı bir temele dayanmadığını gösteriyor. O halde Mısır sultanının ısrarla efendisiyle buluşmaktan kaçınmasının gerçek sebep veya sebepleri nelerdi? Bize göre, İki kez tekrarlanan, Haçlılara karşı çok büyük fırsatların kaçırıldığına inandığımız ve ne pahasına olursa olsun ortaya çıkacağı kesin olan kötü sonuçların göze alınmasında etkili olan temel sebepler, aşağıda sıralamaya ve açıklamaya çalışacağımız bir kaç maddeye dayanıyordu:

1. Mısır naibi, yukarıda da geçtiği üzere, gerek Fatımî Halifelîği'nin kaldırılmasında ve gerekse Nuruddin'in kendisinden beklediği para yardımı hususunda biraz gevşek davrandığını, bu konularda efendisinin buyruklarına zamanında ve istenildiği gibi uymadığını biliyor; bu yüzden ondan çekiniyordu. Sultanın, eşsiz adaleti yanında eşine az rastlanır bir otoriteye sahip olduğunu, emirlerinin savsaklanmasına hiç bir şekilde göz yummayacağını çok iyi bilen Mısır hükümdarı, bu davranışların karşılıksız kalmayacağına inanıyordu. Özellikle Sünnî İslâm'ın hükümran olması ve Franklarla cihad edilmesi konularında sultanın gerçekten hassas olması, onu derin derin düşündürmekteydi. Ordusunun da büyük çapta Nuruddin'den yana olduğunu çok iyi bilen Selahuddin, efendisiyle bir araya gelirse kolaylıkla azledilebileceğine inanıyordu.

2. Selahuddin'in çevresindeki bazı büyük emirlerin, sahip oldukları menfaatlerin elden çıkabileceğini hesap ederek onu sultandan uzak tutmak için, belki de Nuruddin'in aklından bile geçmeyen tehlikelerle onu korkutmaları, hükümdarı böyle bir davranışa zorlamaktaydı⁶⁰. Bu husus, Mısır hükümdarının, sultanı her bakımdan iyi tanımadığını gösteriyor. Eğer o, kendinden önce amcası Şirkuh'a ve babası Eyyûb'a, Nuruddin'in verdiği üstün değeri iyice anlamış ve bu hükümdarın kendisi hakkında da beslediği büyük umutları iyice kavramış olsaydı, emirlerinin yanlış telkinlerine kulak asmaz, efendisiyle kendi arasında hiç bir problemin çıkmasına imkân kalmazdı. Sultanın, kendisine yazdığı mektuplarda yüksek bir paye vermesine, ismi yerine ona tazim olsun diye, alameti baş tarafta olduğu halde baş komutan (el-emir el-isfehalar) ünvanıyla hitap etmesine⁶¹ rağmen Selahuddin'in çeşitli gayeler peşinde koşan emirlerinin telkinleriyle nasıl değişbildiğini anlamak gerçekten güçtür.

⁶⁰ Bkz., İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 372; İbnu Haldûn, a.g.e., V., 250.

⁶¹ Bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.142-143; a. y., el Kâmil, XI, 344.

3. Bazı İslâm ve Batı tarihçilerinin belirttiklerine göre Selahuddin, ülkesiyle Suriye arasında kalan Kerek ve Şevbek princepsliklerinin kaldırılmasından yana değildi. Çünkü bu devletçikler aradan kalktığı takdirde Nuruddin, istediği an Mısır seferine çıkabilecek ve naibinin vazifesine son verebilecekti. Bu sebeple o, bu tampon devletçiklerin geçici bir süre için de olsa, kaldırılmasından çok yaşamalarından yanaydı⁶². Bu yüzden Salahuiddin, belirtmeye çalıştığımız hususlardan dolayı, Nuruddin'in er geç ülkesine gireceğine inanmış ya da inandırılmış olduğundan, aralarını bir kılıç gibi ayıran bu Frank devletçiklerinin geçici bir zaman için de olsa, biraz daha yaşamalarını kendi açısından uygun bulmuş olabilir.

Mısır hükümdarı Selahuddin Eyyübî'nin bir yandan, çevresindeki emir ve danışmanlarının etkisiyle, bir yandan da gerçekten ülkesinde zaman zaman ortaya çıkan meseleler yüzünden Nuruddin'e karşı yapmış olduğu bazı yanlış davranışları olduğunu, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi kendisi de kabul etmekteydi. O, aralarında sürmekte olan iyi sayılabilecek münasebetlerin gerçekte dıştan olduğunu ve bir takım ortak yararlaraya dayandığını biliyor, bu yüzden kendisini hiç bir zaman tam bir güven içinde görmüyordu. Bu sebeple bazı tarihçiler, onun, Nuruddin Mısır'a geldiği takdirde yurt tutabileceği yeni bir ülke aradığını ileri sürüyorlar. Turanşah'ın, Sudan içlerine kadar sefere çıkıp İbrim'e değin fethettiği bölgelerin yoksul olduklarından tutunmaya elverişli olmadıklarını kardeşine bildirdiğini ve daha sonra Yemen'in yine bu maksatla adı geçen emir tarafından Selahuddin adına fethedildiğini (569/1174) ve bu emirin bu bölgeyi 571/1176 yılına kadar idare ettiğini kaynakların verdikleri bilgilerden öğreniyoruz⁶³. Bununla birlikte Turanşah, Sudan'dan döndükten sonra onun Yemen'i fethetmesi için Selahuddin'in Nuruddin Mahmut'tan izin istediği ve kendilerine bu iznin verildiğini de yine bir takım kaynaklardan anlıyoruz⁶⁴. Nitekim bu bilginin doğru olduğunu, Turanşah'ın Yemen'in fetih müjdesini Selahuddin'e, onun da Nuruddin'e bu sonuncu hükümdarın da, Muhezzebuddin Ali b. İsa en-Nakkaş aracılığı ile Abbasî halifesi Müstedî'ye bildirmesinden öğreniyoruz⁶⁵. Bu durum, bu iki

⁶² Bkz., İbnu'l, Esîr, el-Bâhir, s.161; aynı y., el-Kâmil, XI, 402; krş., Ebû Şâme, a.g.e., I, 228; Runciman, a.g.e., II, 330.

⁶³ İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 386-387, 396-398; Ebû'l-Ferec, a.g.e., 416-417; Ebû Şâme, a.g.e., I, 216-217; el-Makrizî, es-Sulûk, I, 52-53; Runciman, a.g.e., 332; Becker, a.g.md., İ.A., IV, 425; Holt, P.M., "Nil Deltası ve Sudan md." çev., Kemal Kahraman, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1989, III, 216.

⁶⁴ İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 369; krş., Şeşen, a.g.e., s.61.

⁶⁵ Ebû Şâme, a.g.e., I, 217; el-Makrizî, es-Sulûk, I, 53.

hükümdar arasında devam eden soğukluğa rağmen aralarındaki münasebetlerin yine de kesilmediğini göstermektedir. Bütün bunlardan ayrı olarak belirtmek gerekir ki, Yemen'in fethedilmesinde, aslen bu ülkeden olan ve o sıralarda Mısır'da yaşayan şair, edip, büyük fıkıhçı ve tarihçilerden Yemen'li Umâre (ölümü: 569/1174)'nin de payı vardı⁶⁶. Nitekim bu zat, Turanşah'la özel bir ilgi kurmuş, ülkesinin çok kolay alınacağını ve orada çok mal sahibi olacağını ona anlatmıştı. Sözü edilen emir de, daha geniş imkânlarla kavuşmak için Yemen'i fethetmişti⁶⁷.

Yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız bütün bu gelişmelerden, Selahuddin Eyyübî'nin, açıktan açığa olmasa bile bağımsız bir devletin temellerini atmakta olduğu anlaşılıyordu. Nuruddin de bunu gayet iyi anlamış ve kavramış bulunuyordu. İbnu Kesîr, onun, bir kaç kez naibini azletmeye niyet ettiğini; ancak Franklarla her an savaşıma durumunda olmasının bu işin gerçekleştirilmesine engel olduğunu⁶⁸ kaydetmektedir. Öte yandan sultanın, Eyyübî ailesinin geniş imkânlarından yararlanması, adım adım gerçekleşen bağımsızlık hareketinin, onun genel menfaatlerini ve merkezini etkilemeyecek tarzda gelişmesi, hiç bir şekilde Müslüman kanının akıtılmasına gönlünün razı olmaması ve bütün gücün Hristiyanlara karşı kullanılmasını her zaman temel gaye edinmesi gibi sebepler, Selahuddin'in bu davranışlarına, geçici bir süre için de olsa göz yummasını ve acele etmesini gerekli kılıyordu. Ayrıca, üstün nitelik ve meziyetlere sahip olan Selahuddin'in de, bütün bu isteklerine rağmen efendisine karşı savaşıp böyle nazik bir dönemde Haçlılara arzu ettikleri fırsatı vermesi de düşünülemezdi⁶⁹.

Şimdi ise geride, açıklanması gereken bir mesele daha bulunmaktadır. Özellikle bölgedeki Haçlıların dört gözle bekledikleri bu husus, Ortadoğu'nun bu bölgesinde o dönemin en büyük bu iki Müslüman ve Türk lideri arasında bir savaşın çıkıp çıkmayacağı ile ilgili idi. Kanaatimize göre,

⁶⁶ Yemen'in fethedildiği yıl, Mısır'da Fatımî halifeliğini diriltmeye yeltenen yedi kişi arasında yer aldığından idam edilen 'Umare'nin, devleti ayakta tutan etkili emirlerden biri olan Turanşah'ı bu ülkeden uzaklaştırmak için böyle bir yol tutmuş olabileceğini düşünmemiz yanlış olmaz. 'Umare ile ilgili olarak ayrıca bkz., İbnu Hallikân, a.g.e., III, 431-436; ez-Zirkli, Hayruddin, el-A'lâm, Beyrut, 1389/ 1969, V, 193.

⁶⁷ Yemen'in fethiyle ilgili olarak bkz., İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, XI, 396; Ebû Şâme, a.g.e., I, 416-417; el-Makrizî, es-Sulûk, I, 52.

⁶⁸ Bkz., İbnu Kesîr, İsmâ'il b. Umer, el-Bidâye ve'n-Nihâye, nşr., Mektubetu'l-Me'ârif ve Mektebetu'n-Nasr, Beyrut-Riyad, 1966, XII, 283.

⁶⁹ Muhammed Mahir Hamâde, a.g.e., s.253.

Müslüman kanının dökülmesine hiç bir şekilde gönüllerinin razı olması düşünülmeyen bu mücahitlerin temsil ettikleri iki ordu, bir araya gelse bile bir kavgaya olmayacaktı. Esasen, Selahuddin'in ordusu içinde çok sayıda Nuruddin yanlısı emir ve askerlerin bulunması sebebiyle, aralarında yapılacak bir savaş için gereken denge kurulmasına da imkân yoktu. Diğer taraftan, buna benzer olaylarda özellikle Nuruddin'in her zaman barıştan yana bir tavır takınması, söz konusu pürüzlerin giderilmesinde onları barışa zorlayacaktı. Böylece, efendisine olan bağlılığını yenilemek durumunda kalacak olan Selahuddin, muhtemelen vazifeden azledilmeyecek kendi bölgesindeki hükümdarlığını sürdürecekti. Bu tarihi buluşma sonunda, bölgedeki Franklara karşı vazgeçilmez bir mücadele başlatılacak, böylece Selahuddin'in, daha sonra yürüteceği çetin cihad hareketi, daha kestirme yoldan gayesine erişebilecekti. Bu suretle büyük devlet adamı Nuruddin, vefat ettiği zaman gözleri arkada kalmayacaktı. Ne, yazık ki, ilâhî takdir, İslâm Tarihi'nin bu seçkin iki hükümdarına bu mutlu sonun meyvelerini birlikte tatmayı nasip etmemişti. Nuruddin, Selahuddin'in kendisine boyun eğmesini, hükümdarlık duygularını tatmin etmek için değil, söz konusu gayesini gerçekleştirmek için istiyordu. Kaynakların bildirdiğine göre, bu iki sultanın, hiç bir zaman aradaki bağların koparılmasına rağmen Nuruddin Mısır'a girme hususunda kararlıydı. Mısırlılar da bunun böyle olacağını bekliyorlardı. Sultan, vefat edeceği yıl artık meseleye bir son vermek için karar vermiş, bu maksatla hazırlıklara başlamış; ancak bu seferin gizli tutulmasına özellikle dikkat etmişti. Bu sebeple o, Musul, Cezire ve Diyarbakır hükümdarlarına mektuplar göndererek, onlardan Şam'ı Haçlılara karşı korumak için ordu göndermelerini istemekteydi. Sultan, yeğeni olan Musul hükümdarı 2. Seyfuddin Gazi (dönemi: 565-576/1170-1180)'yi Dımaşk'ta kendine naip bırakıp Mısır Seferi'ne çıkacaktı. Bunun için ilkbaharda Dımaşk'a geldi ve hazırlıklara başladı. Kaynakların, onun Mısır Seferi'ne çıkmasının gerçek sebebi üzerinde ısrarla kaydettikleri husus, Mısır'daki naibinin Haçlılar karşısındaki gevşek tutumu ve onlara karşı birlikte yapmak istediği savaşa yanaşmamasıydı⁷⁰.

Nuruddin'in, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Mısır Seferi'ne çıkmaya kararlı olduğunu gösteren kanıtlardan biri de, Gümüştekin olayıdır. Bilindiği gibi kendisine yapılan çağrı üzerine Dımaşk'a gelmek üzere hareket etmiş bulunan 2. Seyfuddin Gazi'nin ordusunda, sultanın daha

⁷⁰ Bu hususla ilgili olarak bkz., İbnu'l-Esîr, el-Bâhir, s.161; aynı y., el-Kâmil, XI, 402; Ebû Şâme, a.g.e., I, 128, 232; İbnu Kesîr, a.g.e., XII, 283-284; İbnu Haldûn, a.g.e., V, 253; Brockelmann, a.g.e., s.211; Runciman, a.g.e., II, 332.

önce Musul Kalesi dizdarlığına kendi adına tayin ettiği Gümüştekin de vardı. İşte bu sırada sultanın ölüm haberi bu orduya ulaşınca sözünü ettiğimiz emir Gümüştekin Haleb'e kaçmış, Musul hükümdarı onu yakalattıramamıştı⁷¹.

Sultan Nuruddin Mahmud'un, karar verdiği Mısır Seferi'ne çıkmadan 11 Şevval 569/15 Mayıs 1174 tarihinde ölmesi Selahuddin'in, bu nazik meselede de şansının yaver gittiğinin bir deliliydi. Artık o, bu husustaki korku ve sıkıntıyı da atlatmış oluyordu. Böylece Mısır'da Şiiliğin izlerini silmede büyük bir ustalık gösteren, bu mezhebe bir daha dönülmemesi için akıllı ve tedbirli davranan ve bu hummalı çalışmalarını büyük çapta sertlik göstermeden üstün bir başarıyla gerçekleştiren⁷² Selahuddin'i, artık bu bölgelerin tek lideri olarak içte ve dışta çok çeşitli meseleler bekliyordu. Nuruddin'den sonra, onun devlet çarkının başına geçecek tek hükümdar da Selahuddin'den başkası değildi. Belirtmek gerekir ki, Zengi ailesinden ne Musul hükümdarı 2. Seyfuddin Gazi ve ne de Sincar hükümdarı 2. İmaduddin Zengi (dönemi: 566-594/1170-1197) amcalarının yerini tutabilirlerdi. Nitekim bunun böyle olduğu daha sonraki olaylarda görülmüştü. Nuruddin'in oğlu el-Meliku's-Salih İmaduddin İsmail (dönemi: 569-577/1174-1181) ise daha onbir yaşında bir çocuktur. Bununla birlikte sultan Selahuddin, babasının veliahtı sıfatıyla onun yerine geçirilen İsmail'e bir süre bağlı kalmış ve onun adına para bastırmıştı⁷³. Ne var ki bu durum, onu bir basamak yaparak devletin kendi eline daha kolay bir şekilde geçmesine yönelikti.

Selahuddin Eyyûbî'nin, gerçekten bağımsız bir devlete sahip olma hususundaki niyetinin ve geniş ülkelere hakim olma arzusunun doğru olduğu, Nuruddin'in ölümünden hemen sonra anlaşıldı. Nitekim o, efendisinin en büyük emiri olarak el-Meliku's-Salih'e, yalnız kendisinin naip olacağını ileri sürerek Haçlılarla yapacağı mücadeleden önce Suriye bölgesindeki Zengi Emirlikleriyle uzun sayılabilecek savaflara girdi. O, daha önce Nuruddin'in barış yoluyla Haçlılara karşı kurmaya çalıştığı İslâmî güç birliğini savaş yoluyla sağlamaya uğraştı. Bernard Lewis, Zengi Devleti'nin temelleri üzerinde Eyyûbî Devleti'ni kuran Selahuddin hakkında İslâm tarihçilerinin ikiye ayrıldığını belirterek özet olarak şunları kaydediyor:

⁷¹ Ebü Şâme, a.g.e., I, 232.

⁷² Bkz., "Selahuddin Eyyûbî md", Türk Ansiklopedisi, M.E.B., M.E. Basımevi, Ankara, 1980, XXVIII, 70.

⁷³ Bkz., Muhammed Mâhir Hamâde, a.g.e., s.253-254; Kök, Nuruddin Mahmud b. Zengi ve İ.K.T. Yeri, s.62, 161.

“Zengilerin görüşlerini yansıtanlara göre o, kendi ikbaline düşkün, ihtiras peşinde koşan ve maceralardan hoşlanan biriydi. Bu hedefe ulaşabilmek için Zengilere karşı hem hile hem de güç kullandı. Böylece Nuruddin'in varislerini mirasdan mahrum bıraktı. Ondan yana görüş belirtenler ise, o, Haçlılara karşı yaptığı cihad için mühim bir ön hazırlık olarak İslâm topraklarını yeniden birleştirmeyi başaran bir Müslüman kahramanıydı⁷⁴”.

Mala, servete hiç değer vermediği, şahsına ait bir atının bulunmadığı, bindiği atın bile kendisine hediye edilmiş olduğu ve hiç bir zaman zekât düşecek ölçüde zenginliğe erişemediği rivayet edilen⁷⁵ Selahuddin hakkında, yulkarıda adı geçen müellifin özetlediği görüşlere bütünüyle katılmamız mümkün değildir. Daha Nuruddin zamanında, efendisinin ardından ikinci derecedeki sultanlığı, dönemin Abbasî halifesince tescil edilmiş bulunan⁷⁶ bu büyük mücahidin, kendisinde güç gören ve daha geniş alanlara hükümran olmak isteyen bir çok İslâm ve Türk hükümdarından ayrı bir yol tuttuğunu ileri sürmenin yanlış olacağı görüşündeyiz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Selahuddin Eyyübî, gerek Fatımî Halifeliği'ne son verilmesi, gerek kendisinden istenilen malî desteğin sağlanması ve gerekse Haçlılara karşı ortak mücadele verilmesi konularında, Nuruddin Mahmud'un beklediği ve umduğu titizliği göstermemiştir. Zengi Devleti'nin sultanı, hayatı boyunca gerçekleştirilmesi uğrunda durmadan uğraştığı en büyük gayelerinden biri olan özellikle son hususta, naibinin kendisini hayâl kırıklığına uğrattığını görmüş; bu sebeple ona olan güveni sarsılmış ve tutumu değişmiştir. Büyük Türk ve İslâm hükümdarı Nuruddin, kendisinden sonra Haçlılar karşısında destanlaşan bir tarih yazdıracak olan Selahuddin'in, Kerek ve Şevbek konularındaki tutumuyla onun, artık başına buyruk olma niyet ve arzusunda olduğunu anlamıştır. Sultan bunu, yalnız sessiz bir baş kaldırma hareketi olarak değil, aynı zamanda, her türlü şart ve ortamda yürütme gereğine inandığı cihad hareketinin savsaklanması olarak ta değerlendirdiği için, Mısır'a girip naibini cezalandırmaya karar vermiştir.

Mısır hükümdarı Selahuddin ise, efendisinden sonra, en güçlü ve yetkili naip olarak kendini gördüğünden, ileride devletin başına geçebilmek için elinde bulunan bu fırsatı kaçırmak istememiştir. Bununla birlikte Nuruddin'e karşı yapılmaması gereken davranışlar sergilediği için azledileceği

⁷⁴ Lewis, a.g.md. ve eser, I, 212.

⁷⁵ İbnu Tağrıberdi, a.g.e., VI, 8-9.

⁷⁶ Bkz., Kök, Nuruddin Mahmud b. Zengi ve İ.K.T. Yeri, s.52.

korkusuyla da ısrarla onunla bir araya gelmekten de çekinmiş ve kaçınmıştır. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak ta, daha önce bu iki kesimli devleti birbirine kenetleyen bağlar, gittikçe gevşeyerek kopma noktasına gelmiştir. Böylece İslâm ve Türk Tarihi'nin bu seçkin iki sultanı arasında hiç bir zaman bütünüyle giderilmemiş olan bir kırgınlık ve soğukluk oluşmuştur.

Bu iki sultan arasında ortaya çıkan soğukluk bölgedeki yerli Hıristiyanların ve Haçlıların bir müddet daha varlıklarını sürdürebilmelerine yaramıştır. Buna karşılık Anadolu'nun da içinde bulunduğu bölgedeki İslâm ve Türk devletleri, daha uzunca bir zaman Haçlılarla mücadele ederek can vermek ve kan akıtmak zorunda kalmışlardır. Eğer Selahuddin Eyyûbî, Nuruddin'le, onun arzu ettiği sıkı işbirliğinden ve yakınlaşmadan yana olsaydı, belki de daha sonra Haçlılarla tek başına ve daha güç şartlar altında yükseltmek zorunda kaldığı İslâm'ın zafer bayrağı, daha o zaman yalnız Kudüs'ün değil, bölgedeki bütün kalelerin burçlarına dikilmiş olacaktı. Bu ise, daha sonraki Haçlıların, yeniden bu bölgeye değin erişebilmelerinde kendilerine devamlı olarak uzanan ellerden onları yoksun bırakacak; böylece İslâm Dünyası'nın çehresi bir başka olacaktı.